

Povezanost forenzičnog računovodstva i forenzične revizije

Bekić, Josipa

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Economics in Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet u Osijeku**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:145:521470>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-29**

Repository / Repozitorij:

[EFOS REPOSITORY - Repository of the Faculty of Economics in Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Ekonomski fakultet u Osijeku

Diplomski studij (*Financijski menadžment*)

Josipa Bekić

**POVEZANOST FORENZIČNOG RAČUNOVODSTVA I
FORENZIČNE REVIZIJE**

Diplomski rad

Osijek, 2020.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Ekonomski fakultet u Osijeku
Diplomski studij (*Financijski menadžment*)

Josipa Bekić

**POVEZANOST FORENZIČNOG RAČUNOVODSTVA I
FORENZIČNE REVIZIJE**

Diplomski rad

Kolegij : Revizija financijskih izvještaja

JMBAG: 00102138747

e-mail: josipabekic2@gmail.com

Mentor: izv. prof. dr. sc. Ivo Mijoč

Osijek, 2020.

Josip Juraj Strossmayer University of Osijek

Faculty of Economics in Osijek

Graduate Study (Financial management)

Josipa Bekić

**THE CONNECTION BETWEEN FORENSIC ACCOUNTING
AND FORENSIC AUDITING**

Graduate paper

Osijek, 2020.

**IZJAVA
O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI,
PRAVU PRIJENOSA INTELEKTUALNOG VLASNIŠTVA,
SUGLASNOSTI ZA OBJAVU U INSTITUCIJSKIM REPOZITORIJIMA
I ISTOVJETNOSTI DIGITALNE I TISKANE VERZIJE RADA**

1. Kojom izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je DIPLOMSKI (navesti vrstu rada: završni / diplomski / specijalistički / doktorski) rad isključivo rezultat osobnoga rada koji se temelji na mojim istraživanjima i oslanja se na objavljenu literaturu. Potvrđujem poštivanje nepovredivosti autorstva te točno citiranje radova drugih autora i referiranje na njih.
2. Kojom izjavljujem da je Ekonomski fakultet u Osijeku, bez naknade u vremenski i teritorijalno neograničenom opsegu, nositelj svih prava intelektualnoga vlasništva u odnosu na navedeni rad pod licencom *Creative Commons Imenovanje – Nekomercijalno – Dijeli pod istim uvjetima 3.0 Hrvatska*.
3. Kojom izjavljujem da sam suglasan/suglasna da se trajno pohrani i objavi moj rad u institucijskom digitalnom repozitoriju Ekonomskoga fakulteta u Osijeku, repozitoriju Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku te javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15).
4. Izjavljujem da sam autor/autorica predanog rada i da je sadržaj predane elektroničke datoteke u potpunosti istovjetan sa dovršenom tiskanom verzijom rada predanom u svrhu obrane istog.

Ime i prezime studenta/studentice: JOSIPA BEKIĆ

JMBAG: 00102138946

OIB: 36214892397

e-mail za kontakt: josipa.becic2@gmail.com

Naziv studija: FINANCIJSKI MENADŽMENT

Naslov rada: POVEZANOST FORENZIČNOG RAČUNOVODSTVA I FORENZIČNE

Mentor/mentorica rada: izv. prof. dr. sc. IVO MIJOČ

REVIJE

U Osijeku, 28.8.2020. godine

Potpis Josipu Bekić

SAŽETAK

Temeljni financijski izvještaji predstavljaju glavni prikaz imovinskog i financijskog položaja gospodarskog subjekta. S obzirom na brojne tehnološke promjene i digitalizaciju poslovanja došlo je do naglog porasta broja poslovnih prijevара i manipulacija koje su s vremenom postale sve maštovitije i potrebna su brojna znanja i vještine kako bih se uspjelo otkriti i spriječiti nastanak prijevара. U skladu s tim razvilo se novo područje forenzičnog poslovanja, a to je više zastupljenije područje forenzično računovodstvo i manje zastupljeno i istraženo područje forenzične revizije. Forenzično računovodstvo i forenzična revizija zahtjevaju angažiranje vrlo iskusnih stručnjaka koji su znanje stekli različitim stručnim i prilagođenim edukacijama. Svaki autor ima svoj pogled na analizirana područja, međutim obje analizirane gramu imaju za cilj otkrivanje poslovnih prijevара odnosno prijevара s financijskim izvještajima te suzbijanje sumnje o nastanku prijevара.

Ključne riječi: poslovna prijevара, manipulacija, forenzično računovodstvo, forenzična revizija, financijski izvještaji

Abstract

The basic financial statements represent the main presentation of the property and financial position of the economic entity. Due to numerous technological changes and digitalization of business, there has been a sharp increase in the number of business frauds and manipulations that have become more imaginative over time and require a lot of knowledge and skills to detect and prevent fraud. Accordingly, a new area of forensic business has developed, which is the more represented area of forensic accounting and the less represented and researched area of forensic audit. Forensic accounting and forensic auditing require the engagement of highly experienced professionals who have acquired knowledge through various professional and customized trainings. Each author has his own view on the analyzed areas, however, both analyzed grams aim to detect business fraud or fraud with financial statements and to combat the suspicion of fraud.

Keywords: business fraud, manipulation, forensic accounting, forensic audit, financial statements

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Pojam i pojava forenzičnog računovodstva	2
2.1. Razvoj forenzičnog računovodstva	4
2.2. Cilj i svrha forenzičnog računovodstva	5
2.3. Uloga forenzičnog računovođe u poslovnom okruženju	6
2.3.1. Zadaci forenzičnog računovođe	6
2.3.2. Potrebna znanja i vještine forenzičnom računovođi	7
3. Teorijski okvir forenzične revizije	12
4. Povezanost forenzičnog računovodstva i forenzične revizije	18
4.1. Prijevare i manipulacije u financijskim izvještajima	18
4.1.1. Prijevare u financijskim izvještajima.....	19
4.1.2. Vrste manipulacija u financijskim izvještajima	24
4.1.2.1. Manipulacije u konsolidaciji	24
4.1.2.2. Lažno povećanje prihoda ili drugih aktivnosti povratnom trgovinom.....	25
4.1.2.3. Lažno povećanje prihoda radi povećanja dobiti ili skrivanje gubitaka	26
4.1.2.4. Lažno smanjenje troškova radi povećanja dobiti ili skrivanje obveza.....	27
4.1.2.5. Lažno smanjenje prihoda radi smanjenja dobiti.....	28
4.1.2.6. Lažno povećanje troškova radi smanjenja dobiti i agresivna revalorizacija radi poboljšanja slike o visini kapitala ili smanjenja dojma o visokim zaradama.....	29
4.1.2.7. Skrivanje obveza	30
4.2. Priprema za forenzično istraživanje	30
5. Metodologija rada	32
7. Analiza najpoznatijih prijevara u financijskim izvještajima poduzeća diljem svijeta 33	
7.1. Slučaj „Enron“	33
7.2. Slučaj „Parmalat Spa“	35
7.3. Slučaj „Toshiba Corporation“	41

6. Analiza uloge forenzičnog računovodstva i forenzične revizije u otkrivanju i sprječavanju prijevара u finacijskom sektoru za razdoblje od 2016.—2020. prema Svjetskoj organizaciji za borbu protiv prijevара	44
8. Zaključak	50
Literatura	51
Popis slika.....	54
Popis tablica	54
Popis grafikona	54

1. Uvod

Područje istraživanja diplomskog rada navodi se revizija financijskih izvještaja što dovodi do užeg područja istraživanja koje se odnosi na forenzično računovodstvo i forenzičnu reviziju.

U okviru predmeta istraživanja stavlja se povezanost forenzičnog računovodstva i forenzične revizije. Svrha i cilj ovog rada su istražiti analizirana područja, te pronaći povezanost između promatranih područja.

Što se tiče same strukture rada, rad se sastoji od osam cjelina. Prva cjelina odnosi se na uvod u strukturu rada. Druga cjelina odnosi se na pojam i pojavu forenzičnog računovodstva u kojoj se definira pojam forenzičnog računovodstva, cilj i svrha forenzičnog računovodstva. Navodi se tijek razvoja forenzičnog računovodstva i koja je uloga forenzičnog računovodstva u poslovnom okruženju. U idućoj cjelini teorijski se obrađuje pojam forenzične revizije.

Četvrta cjelina predstavlja povezanost forenzičnog računovodstva i forenzične revizije u kojoj se obrađuju prijevare i manipulacije u financijskim izvještajima i pripremu za forenzično istraživanje.

Iduća cjelina predstavlja metodologiju rada u kojoj se navodi koji izvori podataka su korišteni prilikom pisanja diplomskog rada. Uz to, objašnjava se i koje su metode korištene kod pisanja rada.

Šesta cjelina predstavlja analizu uloge forenzičnog računovodstva i forenzične revizije u otkrivanju i sprječavanju prijevara u financijskom sektoru za razdoblje od 2016. do 2020. godine prema izvješću ACFE.

Nadalje slijedi cjelina koja se odnosi na analizu najpoznatija poduzeća koja su se koristila lažiranjem s financijskim izvještajima. U radu se analizira tri poduzeća: Enron, Parmalat Spa i Toshiba Corporation, te se svaki slučaj prijave detaljno analizira i objašnjava.

Za kraj slijedi zaključak svega napisanog i objašnjenog u diplomskom radu.

2. Pojam i pojava forenzičnog računovodstva

Prije nego što se definira pojam forenzičnog računovodstva u nastavku rada definira se pojam računovodstva.

Prema Cashin (1996) računovodstvo se definira kao postupak knjiženja, razvrstavanja i sumiranja transakcija i događaja u novčanim jedinicama koje su barem djelomično financijskog karaktera s tumačenjem dobivenih rezultata.

“Računovodstvo je skup teorija, koncepata i tehnika s pomoću kojih se financijski podaci obrađuju u informacije u svrhu izvještavanja, planiranja, nadzora i donošenja odluka” (Solomon, Vergo i Walter, 1986; 3)

Vukoja (2019) računovodstvo dijeli na financijsko računovodstvo koji pruža informacije vanjskim korisnicima odnosno investitorima, bankama i ostalim sudionicima u poslovanju. Iduća podjela odnosi se na menadžersko računovodstvo koje se bazira na otkrivanje prilika za povećanje profitabilnosti društva, informacijske sustave, poreze, savjetovanja, reviziju i forenzično računovodstvo i svaki dio računovodstva služi za različite namjene.

Nadalje, potrebno je napraviti podjelu forenzičara u odnosu na vrstu i namjenu posla koja se obavlja, pa tako postoje:

1. *„državni inspektori – forenzičari,*
2. *interni revizori – forenzičari,*
3. *komercijalni računovodstveni forenzičari (forenzične računovođe i forenzični revizori)*
4. *Sudski vještaci“* (Belak, 2011;45)

Državni inspektori – forenzičari prema Belak (2011) uključuju inspektore porezne uprave, policijske inspektore u odjelu koji se bavi gospodarskim kriminalom te istražitelje tužiteljstva. Druga podjela koja se odnosi na interne revizore predstavlja obrazovane stručnjake koji provode internu kontrolu kako bi otkrili prijestupe u poslovanju tvrtke. Pod podjelom sudskih vještaka odnosi se na posebnu kategoriju forenzičara koji se u svakom slučaju smatraju forenzičarima, međutim svaki forenzičar ne mora biti sudski vještak. Zadnja podjela odnosi se na komercijalne računovodstvene forenzičare koji se dijele na forenzično računovodstvo i forenzičnu reviziju koji se u idućim poglavljima ovog rada detaljno objašnjavaju.

S obzirom na brojne otkrivene prijevare s financijskim izvještajima, ali i onima koji su neotkriveni u nastavku se definira pojam forenzičnog računovodstva.

Forenzično računovodstvo definira se kao „*primjena istražiteljskih i analitičkih vještina s ciljem otkrivanja manipulacija u financijskim izvještajima koje odstupaju od računovodstvenih standarda, poreznih zakona i ostalih zakonskih odredbi.*“ (Belak, 2011;2)

Ne postoji točno određena definicija forenzičnog računovodstva, ali svaki autori ju definira na svoj način, pa se u nastavku rada prikazuju značenja različitih autora.

Singleton (2010) navodi da forenzično računovodstvo uključuje reviziju računovodstvenih evidencija u potrazi za dokazima prijevare u financijskim izvještajima. Proces forenzičnog računovodstva sastoji se od istrage prijevare kojom se dokazuje ili opovrgava prijevare, te ukoliko je moguće intervjuiraju se sve povezane stranke u prijevare kako bi se prikupile nefinancijske informacije i pisani izvještaji namijenjeni upravi ili sudu.

Prema ACFE (Association of Certified Fraud Examiners) forenzični računovođe mogu se zapošljavati u odjelima za forenzično računovodstvo javnih računovodstvenih tvrtki, u tvrtkama specijaliziranim za savjetovanje vezano za sve rizike te u forenzičnim računovodstvenim službama. Zbog povećane svijesti i rastuće netolerancije prema manipulacijama potražnja za forenzičnim računovodstvom se izuzetno povećava.

Kako bi se bolje razumjelo ovo područje potrebno je poznavati određenu terminologiju, pa se u nastavku definira terminologija koja se razvila paralelno s razvitkom forenzičnog računovodstva.

Najbitniji pojmovi povezani s forenzičnim računovodstvom su sljedeći:

- „ *red flags*(*crvene zastavice*) – *indikator prijevare ili upozoravajući znakovi,*
- *detekcijske tehnike* – *tehnike za istraživanje znakova prijevare,*
- *data mining* (*rudarenje podataka*) – *tehnike i istražiteljske metode pomoću kojih se otkrivaju nepravilnosti, uglavnom pomoću računala,*
- *kreativno računovodstvo* – *dopušteni i nedopušteni računovodstveni postupci kojima se utječe na rezultat u financijskim izvještajima,*
- *cybercrime* – *računalni kriminal koji obuhvaća e-poslovanje, hakiranje i krađu povjerljivih informacija,*
- *Benfordov zakon* – *analiziranje skupa prirodnih brojeva da se utvrde anomalije koje bi mogle biti znakovi lažiranja računovodstvenih podataka,*
- *Beneish model* – *oruđe za procjenu stupnja manipulacije u financijskim izvještajima,*
- *Insajderska trgovina* – *trgovina dionicama, obveznicama ili opcijama poduzeća*

- *IRS (Internal Revenue Service) – odjel unutarnjih poslova za sprječavanje izbjegavanja plaćanja poreza u SAD-u* (Belak, 2011; 5)

2.1. Razvoj forenzičnog računovodstva

Razvoj forenzičnog računovodstva prema Crumbley, Heitger i Smith (2017) seže od ranih početaka 19. stoljeća kada se forenzično računovodstvo počinje koristiti u praksi. Navedeni početak vezan je uz postupak Meyer protiv Steftona koji se dogodio 1817. godine u Sjevernoj Americi i gdje se sudilo o uzroku bankrota. Također, kao začetnik forenzičnog istraživačkog računovodstva smatra se pripovjetka Pedra Antonia Alarcona o tikvama i rajčicama.

U skladu s gore navedenim početkom razvoja forenzičnog računovodstva, počela se razvijati i računovodstvena literatura.

Prvi članci forenzičnog tipa, kao i članci o arbitraži prema Crumbley, Heitger i Smith (2017) počinju se objavljivati od 1883. godine. Dvadeset godina poslije prvog objavljivanja članaka o prijeverama odvjetnici dolaze do zaključka kako računovođe ponekad predstavljaju prijeko potrebnog svjedoka u kaznenim postupcima. Proširenje poslovanja računovodstva na forenzično računovodstvo u svom govoru 1924. komentirao je Arthur Anderson gdje je izjavio da što prije računovođe razviju svoje poslovanje, to će prije svoju uslugu staviti na profesionalnu razinu. U prošlosti tijekom razvoja forenzičnog računovodstva mjerilo je bilo i upotreba analiziranog pojma u računovodstvenoj literaturi. Maurice E. Peloubet je 1945. godine prvi puta upotrijebio pojam forenzično računovodstvo u svom članku koji je objavljen u tisku. Izjavio je da su i javno i industrijsko računovodstvo bili uključeni u financijsko računovodstvo, a i ostali su, međutim bilo je primjenjivano samo u sudnici. Sa svojim izjavama nije samo postala osoba koja je prvi put upotrijebila pojam forenzičnog računovodstva, nego je i proširo upotrebu u praksi od svjedočenja u sudnici do istrage. Nakon toga mnogobrojni stručnjaci su raspravljali o ovome pojmu kroz članke u tiskanim izdanjima. Pojedinci su izjavili da forenzični računovođa ne mora ići na pravni fakultet kako bih naučio ovu vještinu, već je potrebno razviti forenzične računovodstvene priručnike i udžbenike koji studenti mogu koristiti na fakultetima kako bi ih se podučilo ovim vještinama. Međutim članci o forenzičnom računovodstvu su se puno prije objavljivali nego li se objavila prva knjiga o analiziranom pojmu. U skladu s tim, 1982. godine je objavljena prva knjiga o forenzičnom računovodstvu koju je napisao Francis C. Dykeman. Četiri godine kasnije, odnosno 1986. godine objavljena je još jedna knjiga autora Kalman A. Barson u kojoj je naveo nova područja istraživanja povezana s forenzičnim

računovodstvom te je narednih godina napisao još knjiga koje su se odnosile na istraživačke tehnike u računovodstvo, istraživačkom računovodstvu u razvodima brakova i slično.

Sve gore navedeno dovelo je do potpunog razvoja forenzičnog računovodstva i forenzične revizije, ne samo u Americi nego svugdje u svijetu. Također, na što se nadovezuje razvoj forenzičnog računovodstva je uvođenje analiziranog dijela računovodstva u nastavne planove i programe. Studentima koji uče računovodstvo i reviziju potrebno je malo više vremena da razumiju sve kao cjelinu, te uvođenje forenzičnog računovodstva nadopunjuje temeljno znanje.

Kako je u zadnjih 20-ak godina prema Bartulović i Filipović (2016) porasla potražnja za forenzičnim računovodstvom, sve više se uvodi obučavanje i ove razine računovodstva u formalno obrazovanje. Daleko naprednije je sve uvedeno u Americi, međutim i u Republici Hrvatskoj je prepoznata važnost razvoja svih forenzičnih znanosti, pa tako i forenzičnog računovodstva. Na odjelu za forenzične znanosti Sveučilišta u Splitu 2009. godine uveden je diplomski sveučilišni studijski program Forenzika koji sadži četiri modula: „*Istraživanje mjesta događaja, Forenzična kemija i molekularna biologija, Forenzika i nacionalne sigurnosti te Financijsko računovodstvena forenzika*“. (ISVU, 2017) Gore navedeni diplomski studij je jedini u Republici Hrvatskoj na kojem se izvodi cjelovit studij iz analiziranog područja, međutim forenzično računovodstvo se na različite načine integrira u obrazovni sustav, primjerice kroz izborne kolegije ili na poslijediplomskim specijalističkom studiju na Enkomskom fakultetu u Osijeku.

S obzirom na gore sve navedeno može se reći da je Republici Hrvatskoj prepoznata važnost analizirane tematike koje se detaljnije objašnjava u nastavku rada.

2.2. Cilj i svrha forenzičnog računovodstva

Iako je relativno nova djelatnost u računovodstvenoj profesiji uloga forenzičnog stručnjaka u drugim poslovima već je neko vrijeme prisutna.

Forenzično računovodstvo prema *Belak (2017.)* prvenstveno je uvedeno kako bi se otkrili prekršaji u primjeni računovodstvenih i zakonskih propisa u sudskim vještačenjima. Međutim, u današnje vrijeme se ne koristi više samo za sudske potrebe već se forenzično računovodstvo počelo koristiti u svim poduzećima u kojima postoje sumnje za prijevaram.

Prema Budimir (2017) glavni razlog zašto je došlo do razvoja forenzičnog računovodstva je zbog nedostatka specijaliziranih znanja i iskustava, koji su neizbježni u forenzičnom ispitivanju.

Primarna uloga forenzičnog računovodstva je „*otkriti prijevaru, spriječiti prijevaru, pronaći dokaze o nastaloj prevari kao i procjena stvarnog stanja i rezultata izvještajnog subjekta s aspekta interesa menadžera, vjerovnika, potencijalnog partnera ili investitora koji su naručitelji i korisnici rezultata forenzičnog računovodstva*“ (Belak,2017; 41)

Također prema Koletnik i Kolar (2008.) forenzično računovodstvo ima za cilj, ne samo otkriti i spriječiti prijevaru već i sva ostala kaznena djela koja idu paralelno s tim.

2.3. Uloga forenzičnog računovođe u poslovnom okruženju

Kroz zadatke forenzičnog računovodstva i vještine koje mora posjedovati određeni forenzični računovođa prikauje se uloga forenzičnog računovođe u poslovnom okruženju.

2.3.1. Zadaci forenzičnog računovođe

Forenzični računovođe obavljaju različite vrste poslova koji imaju različite ciljeve i upravo zbog toga ti poslovi su širokog spektra. U nastavku će se nabrojati samo neke od aktivnosti koje oni obavljaju.

Najčešći zadaci koje forenzični računovođe obavljaju su:

- „*otkrivanje finansijskih izvještaja koji su lažirani,*
- *otkrivanje prijave,*
- *otkrivanje utaje poreza,*
- *otkrivanje lažiranih bankrota,*
- *otkrivanje lažiranih šteta radi naplate osiguranja,*
- *procjena vrijednosti poslovnih transakcija imovine,*
- *razdioba imovine na suvlasnike,*
- *procjene štete kod štetnih događaja,*
- *otkrivanje profesionalnog nemara i pogrešaka,*
- *otkrivanje lažirane dokumentacije,*
- *otkrivanje krađa od strane zaposlenika,*
- *procjene rizika menadžmenta sadašnjih i mogućih poslovnih partnera,*
- *procjene finansijskog položaja sadašnjih i mogućih poslovnih partnera*
- *i druge aktivnosti*“ (Belak, 2011; 59)

Da bi forenzične računovođe obavile sve gore navedene aktivnosti potrebno im je znanje iz više područja pa se u nastavku ovog rada detaljnije prikazuju koja znanja i vještine forenzični računovođa mora imati.

2.3.2. Potrebna znanja i vještine forenzičnom računovođi

Kako je već spomenuto, za provođenje svih aktivnosti koje zahtjeva forenzično računovodstvo potrebna su brojna znanja i vještine i ponekad u praksi jedna osoba ne može pokriti sva područja te iz tog razloga ponekad dolazi do okupljanja cijelog tima forenzičara koji su se specijalizirali samo za određeno područje.

Slika 1: Vještine i znanja potrebne forenzičnom računovođi

Izvor: izrada autora (Belak, 2011; 43)

Na temelju slike 3 u nastavku rada detaljnije se pojašnjava povezanost forenzičnog računovodstva sa svakom od gore navedenih disciplina koje jedan forenzični računovođa mora znati.

Prema Šestanović i Palac (2018.) znanja i vještine iz područja računovodstva povezane su sa evidentiranjem poslovnih promjena i događaja u skladu sa svim računovodstvenim načelima, standardima i zakonima. Suradnja s osobama iz računovodstva je jedna od važnijih za forenzičara, te je neophodna za otkrivanje manipulacija i prijevара s financijskim izvještajima. Također, potrebna znanja koja posjeduje određeni računovođa potrebna su forenzičaru u slučajevima gdje se u financijskim izvještajima prikrivaju razni detalji te se

analiza financijskih izvještaja dodatno otežava, a takva vrsta izvještavanja naziva se „Računovodstvo u crnoj kutiji“ (*eng. Black box Accounting*).

Spomenuti pojam, računovodstvo u crnoj kutiji prema Kenton (2018) na Investopediji objašnjava se kao korištenje složenih knjigovodstvenih metodologija kako bi se promatrali financijski izvještaji koji su teški i zahtjevni za tumačenje. Navedeno računovodstvo u većini slučajeva koriste poduzeća koja žele sakriti određene informacije koje mogu negativno utjecati na dionice tvrtke.

Nadalje slijede znanja i vještine iz područja ekonomike koje su potrebne forenzičnom računovodstvu. Područje ekonomike prema Belak (2011) odnosi se na znanja iz područja menadžerskog računovodstva koja se odnose na analizu, istraživanje, nadziranje, usmjeravanje svih relevantnih informacija.

Spomenuta znanja Šestanović i Palac (2018) nazivaju znanjima iz područja kontrolinga, a odnosi se na znanja koja ne uključuju samo kontrolu već i planiranje i sprječavanje budućih događaja. Osobe koje imaju znanja iz područja menadžmenta i kontrole usmjeravaju forenzične računovođe na brojne nelogičnosti koje se pojavljuju kako u organizacijskim jedinicama, tako i u financijskim izvještajima i svojoj pratećoj dokumentaciji.

Iz tog razloga oni mogu biti od iznimne koristi forenzičnom računovodi, pa će se u nastavku rada prikazati primjer korištenja financijskih pokazatelja kod analize financijskih izvještaja koji dovode do gore već definiranog pojma „crvene zastave“ (*eng. red flags*) odnosno do upozoravajućih znakova.

Tablica 1: Financijski pokazatelji koji mogu ukazivati na prijevare s financijskim izvještajima

Financijski pokazatelji kao upozoravajući znakovi prijevare s financijskim izvještajima					
Naziv pokazatelja		Formula izračuna		Potencijalni rizici	
Pokazatelji likvidnosti					
Koeficijent likvidnosti	tekuće	Kratkotrajna imovina/ kratkoročne obveze		Koeficijent tekuće likvidnosti će se smanjiti ukoliko dolazi do prijevare ili utaje imovine, a manipulacije s	

		kratkoročnim obvezama povećati će koeficijent.
Koeficijent ubrzane likvidnosti	Novac+potraživanja/ kratkoročne obveze	Ukoliko dođe do oscilacije koeficijenta, može doći zbog povećanja potraživanja na temelju fiktivne prodaje ili naglog smanjenja potraživanja. Isto tako koeficijent može oscilirati tijekom povećanja obveza prema dobavljačima zbog knjiženja fiktivnih faktura.
Pokazatelji zaduženosti		
Omjer financiranja	Ukupne obveze/ Kapital	Što je omjer financiranja viši, teže se dolazi do dodatnog zaduživanja. Ukoliko se sumnja na manipulacije potrebne su detaljnije horizontalne i vertikalne analize.
Pokazatelji aktivnosti		
Koeficijent obrtaja ukupne imovine	Prihodi od prodaje/Ukupna imovine	Prikazani omjer prikazuje moguću značajniju kapitalizaciju trškova i manipulaciju s alokacijama.
Koeficijent obrtaja zaliha	Prihodi od prodaje/Zalihe	Što je viši koeficijent, to je bolje međutim to isto tako može biti znak lošeg upravljanja zalihami. Omjer bi trebao biti konstantan uz minimalne oscilacije.

Koeficijent potraživanja	obrtaja Prihodi od prodaje/ Potraživanja	Ukoliko postoje lažne fakture koje imaju svrhu lažirati prihode, potraživanja neće biti naplaćena i neće se prikazati u bilanci, te neće ulaziti u izračun ovog omjera.

Izvor: vlastita izrada autora (Šestanović i Palac, 2018; 44)

U tablici 2 mogu se vidjeti samo neki financijski pokazatelji koji mogu ukazati na probleme s izvještavanjem u financijskim izvještajima. Prikazani su samo oni koji se najčešće koriste pri provjeravanju je li došlo do određenih manipulacija.

Nadalje, forenzičnom računovodstvu potrebna su znanja iz područja statistike. Prema Šestanović i Palac (2018.) forenzični računovođe koriste se brojnim metodama i računalnim programima za obradu podataka, njihovu analizu, sortiranje i tumačenje. One glavne baze podataka sadrže ogromne količine podataka prema kojima se kroz detaljniju analizu utvrđuje radi li se o prijavi ili o slučajnosti. Pomoću statistike moguće je analizirati podatke te utvrditi određena odstupanja, primjerice uz primjenu regresijske analize mogu se utvrditi koji troškovi odstupaju od uobičajenih.

Kod korištenja znanja i vještina iz područja statistike za područje forenzičnog računovodstva dolazi do upotrebe pojmova koja su već definirana u ovom radu, a to su: data mining odnosno proces pretraživanja velikog broja podataka, te big data.

Kod primjene statističkih znanja u području forenzičnog računovodstva koristi se i primjena Benfordovog zakona. Benfordov zakon koji je „poznat kao i zakon prve znamenke“ Odnosno, „ako prva znamenka može biti bilo koji broj između 1 i 9, za očekivati je da je odgovor oko 11 %.. Benfordov zakon tvrdi da u prirodnim skupovima brojeva podataka distribucija vodećih znamenaka nije uniformna, već je logaritamska sa znamenkom 1 na prvom mjestu u oko 30 %. Dapače, za svaku znamenku, ili skup znamenaka, postoji određena vjerojatnost pojavljivanja gdje veću vjerojatnost imaju niže znamenke.“ (Papić, Vudrić i Jerin., 2017;153)

Nadalje, prilikom primjene svih znanja i vještina iz područja statistike potrebno je i poznavanje osnovnih znanja i vještina iz područja informatike.

Kako bi se netko bavio forenzičnim računovodstvom prema Belak (2011) potrebno je poznavanja pravne regulative koje je neophodno za forenzičara koji ima za obvezu prirediti dokaze za sudske postupke. Navedeno poznavanje pravne regulative posebice je bitno onim forenzičarima iz Ministarstva unutarnjih poslova kao i Ministarstva financija i tužiteljstva jer oni moraju sve detaljno poznavati kako bih znali jesu li određeni postupci pravovaljani.

Usko povezano s poznavanjem pravne regulative od strane forenzičnog računovođe, potrebno je i poznavanje istražiteljskih vještina koje se steću posebnim edukacijama organiziranim za takva područja i prakse, kao i pomoću starijih kolega koji mogu znati nešto više.

Sva gore potrebna znanja i vještine koje su potrebne jednom forenzičnom računovođi mogu se steći kroz brojne edukacije i prakse.

Bartulović i Filipović (2016) navode kako na globalnoj razini, posebice na području SAD-a gdje je forenzično računovodstvo najviše razvijeno, postoje mnogobrojni programi pomoću kojih se izučava forenzično računovodstvo kao disciplina. Obrazovanje i usavršavanje analizirane discipline provodi se na dvije razine:

- na akademskoj razini gdje se izvode kolegiji na pojedinim smjerovima ili na cjelovitim studijskim programima na preddiplomskom, diplomskom i posljediplomskom studiju
- na profesionalnoj razini gdje udruge koje se bave s analiziranim područjem provode specijalizirane programe, predavanja i tečajeve za stjecanje certifikata za forenzičnog računovođu.

Kao i u svijetu tako i u Republici Hrvatskoj je prepoznata važnost razvoja forenzičnih znanosti pa tako i forenzičnog računovodstva, ali i forenzične revizije koja će se nastavku rada objašnjava objasniti te se prikazuje razlika između revizije i forenzične revizije.

3. Teorijski okvir forenzične revizije

U velikoj većini istraživane literature forenzično računovodstvo i forenzična revizija predstavljaju sinonime. Međutim, s obzirom da je u Republici Hrvatskoj točno definirana razlika između pojmova računovodstvo i revizija, tako i postoji razlika između forenzičnog računovodstva i forenzične revizije. Ne toliko značajna razlika, ali postoji. U prethodnom poglavlju objašnjena je razlika između računovodstva i forenzičnog računovodstva, a u ovome će detaljnije biti riječ o forenzičnoj reviziji gdje se prije svega definira pojam revizije.

Prema Zakonu o reviziji, revizija financijskih izvještaja definira se kao „*provjera i ocjenjivanje godišnjih financijskih izvještaja i godišnjih konsolidiranih financijskih izvještaja i drugih financijskih izvještaja te podataka i metoda korištenih prilikom njihova sastavljanja i na temelju toga, davanje neovisnog stručnog mišljenja o tome prikazuju li financijski izvještaji u svim značajnim odrednicama istinit i fer prikaz financijskog položaja i uspješnosti poslovanja te novčanih tokova u skladu s primjenjivim okvirom financijskog izvještavanja ili, ako je to primjenjivo, jesu li financijski izvještaji u skladu s propisima. Revizija financijskih izvještaja obuhvaća zakonsku reviziju i druge revizije financijskih izvještaja.*“ (Zakon o reviziji, NN 127/17, članak.4.)

Halilčević (2019) navodi kako glavni zadatak revizije financijskih izvješća nije otkrivanje prijevara, manipulacija, krivotvorenja evidentiranih računovodstvene dokumentacije već davanje mišljenja slijedeći revizorske procedure i standarde od strane iskusnih stručnjaka/revizora o financijskim izvještajima nekog poduzeća.

Prema Crumbley, Heitger i Smith (2017) brojni ljudi vjeruju kako su revizija i forenzično računovodstvo sinonimi, međutim nisu. Forenzični računovođa može preuzeti poslove revizora uz korištenje računovodstvenih i pravnih vještina u obavljanje poslova. Računovodstvene i istraživačke vještine se ono što je zajedničko forenzičnim računovođama i revizorima, ali forenzičnom računovođi su jednako bitna poznavanja pravnog sustava te izvršne vještine kod provođenja kvantitativne analize kao i komunikacijske vještine potrebne za stručna svjedočenja u sudnici, te u ostalim angažmanima.

U svim razvijenim zemljama već godinama se koristi tradicionalna revizija, međutim u novije vrijeme u kojem postoji sve više kriminalnih radnji sa financijskim izvještajima revizori pružaju inovativne proizvode koje se odnose na forenzičnu reviziju.

Institut forenzičnih revizora (eng. „*Institute of forencis auditors*“) definira forenzičnu reviziju kao aktivnost koja se sastoji od prikupljanja provjere, obrade, analize i izvještavanja o podacima radi dobivanja činjenica ili dokaza koji se mogu koristiti u pravno-financijskim sporovima koji nastaju kao posljedica manipulacija s financijskim izvještajima.

Glavni cilj forenzične revizije prema Koletnik (2007) je otkrivanje prijevare i manipulacija u financijskim izvještajima klijenata, te da bih se ostvario taj cilj neizbježno je da se ostvaruju ciljevi postavljeni na nižim razinama koji uključuju: otkrivanje kriminalne radnje, otkrivanje mjesta izvršenja prijevare, tko je počinitelj te koje su štete učinjene s prijevarom. Forenzični revizor mora biti izrazito oprezan prilikom prikupljanja dokaza, sve mora biti odrađeno na profesionalnoj razini kako bi svi prikupljeni podaci mogli biti mjerljivi na sudu.

Prema Budimir (2017) forenzična revizija se svodi ne samo na izvođenje dokaza u sporovima, već i na provjeru sumnjivog ponašanja pojedinih poslovnih subjekata koje u konačnici dovode do smanjivanja kriminala u gospodarstvu. Nadalje, ono što je bitno forenzičnom revizoru da se utvrdi tehnika izvršenja već spomenute kriminalne radnje. Otkrivanjem načina provođenja kriminalnih radnji u budućnosti može dovesti do sprječavanja sličnih nezakonitih radnji i ojačavanja sustava kontrole.

Također, „*forenzični revizor pregledava stvarno stanje i poslovanje poduzeća s aspekta interesa korisnika financijskih izvještaja, poslovnih partnera ili vlasnika poduzeća koji izrazi sumnju u poslovanje poduzeća.*“ (Haličević, 2019;4)

Kako bi se što bolje razumjela forenzična revizija u nastavku će se objasniti karakteristike tradicionalne revizije te forenzične revizije.

Budimir (2017) prema Bologna i Lindquist (2003) navodi kako se tradicionalna revizija financijskih izvještaja odnosi na pronalaženje pogrešaka i prevenciju tih pogrešaka gdje revizor provjerava djelotvornost putem uzorkovanja, a ne putem cjelokupnog pregleda svih transakcija. Nadalje, kada revizor mora utvrditi vjerojatnost pojavljivanja materijalnih grešaka, koje se odnose na način označavanja pojedine transakcije, koristi se statističkim pokazateljima putem kojih ocjenjuje sustav internih kontrola. Usporedno s gore navedenim, forenzični revizor pristupa na drugačiji način. Odnosno, kada se primjete moguće nezakonitosti u financijskim izvještajima forenzični revizor detaljno istražuje financijske transakcije i nije fokusiran na otkrivanje materijalnih pogrešaka, već svake kriminalne radnje bez obzira na značaj i veličinu.

U skladu s gore navedenom usporedbom tradicionalne revizije i forenzične revizije prema Budimiru (2017) bitno je naglasiti činjenicu kako se tradicionalna revizija prilikom provođenja revizije u financijskim izvještajima bazira na tekuću godinu u kojoj se provjerava valjanost i matematička točnost knjiženja. S obzirom da se nezakonite radnje mogu dugi niz godina skrivati u financijskim izvještajima, forenzični revizor se ne usmjerava samo na tekuću poslovnu godinu već prati trag nezakonite radnje skorz do početka kad je ona izvršena.

Proširenjem tradicionalnih revizijiskih usluga dolazi se do stvaranja područja koje predstavlja značajnu mjeru spriječavanja i otkrivanja prijevare. Međutim, u praksi se još uvijek nisu dobro razlučeni pojmovi koji se koriste za navedeni način otkrivanja prijevare. U radu se tijekom teorijskog dijela forenzične revizije prikazuje razlika između područja revizije i forenzične revizije, a u nastavku rada se prikazuju razlike između forenzične revizije i pojmova koji se spominju u literaturi, posebice stranoj literaturi, a vezano uz analizirana područja.

Prema Tušek i Klikovac (2013) jedni od pojmova koji se koriste u literaturi kao mjera za otkrivanje prijevare su računovodstvo prijevare (*eng. Fraud Accounting*), revizija prijevare (*eng. Fraud Auditing*), istraga prijevare (*eng. Fraud Investigation*) te ispitivanje prijevare (*eng. Fraud Examination*). Svi navedeni pojmovi uz forenzično računovodstvo (*eng. Forensic Accounting*) i forenzičnu reviziju (*eng. Forensic Audit*) se vrlo često upotrebljavaju kao sinonimi. Bez obzira na svu literaturu u kojoj su dana objašnjena svih navedenih pojmova smatra se kako su ta objašnjena nedovoljna da bih se točno razlučile razlike između svih pojmova. Kada se revizija prijevare i forenzična revizija uspoređuju dolazi se do zaključka kako je revizija prijevare podskup, odnosno dio forenzične revizije. Revizija prijevare predstavlja reviziju u kojoj se traže dokazi o prijevare, dok forenzična revizija predstavlja puno opsežniju istragu s ciljem dokazivanja ili suzbijanja sumnje o nastanku prijevare. Revizor prijevare je osoba koja posjeduje znanja i vještine za otkrivanje prijevare u poslovnim knjigama, a forenzični revizor se uključuje u istragu nakon revizora prijevare koji obavi jednostavniji oblik posla. U praksi forenzična revizija uključuje „savjetovanje kao potporu u sudskom sporu; svjedočenje na sudu i istragu prijevare“ (Tušek, Klikovac (2013) prema Rezaee (2002)) Spoemnuti pojam ispitivanja prijevare odnosi se na primjenu poslovnih računovodstvenih i pravnih načela kod otkrivanja podataka i analizu prilikom koje je prisutna sumnja o počinjenju prijevare i kršenju svih postavljenih propisa i pravila. Slijedi usporedba pojma forenzične revizije sa pojmom istraga prijevare. Razlika između navedena dva pojma očituje se u primjeni standarda i postupaka, odnosno revizija je disciplina koja se temelji na računovodstvenim politikama i načelima dok se istraga temelji na pravilima definiranim raznim zakonima.

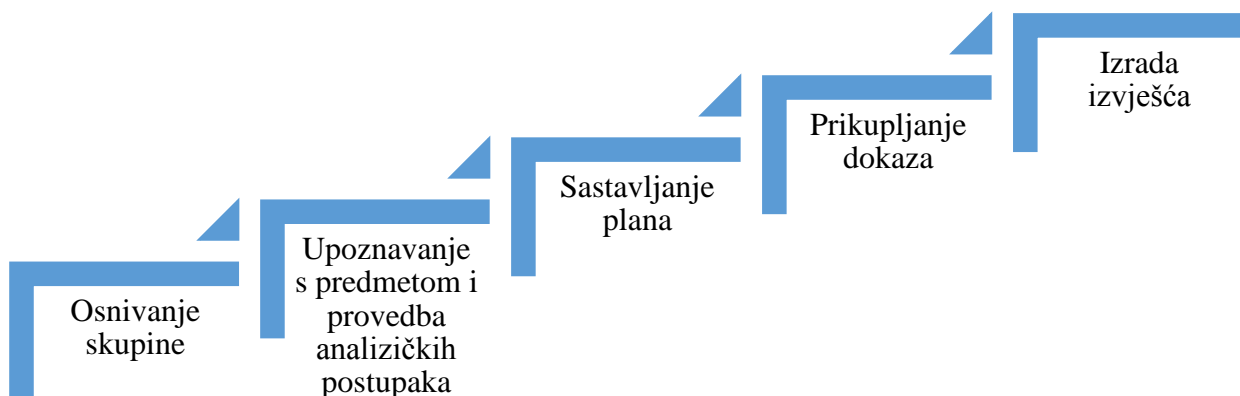
Iz svih navedenih usporedbi s pojmom forenzična revizija u nastavku će se sumirati osnovne značajke analiziranog pojma.

Analizirajući razne pojmove koji se smatraju sinonimima forenzičnog računovodstva forenzična revizija definira se „kao opsežna istraga računovodstvenih i drugih zapisa koju provode neovisne i stručne osobe s ciljem otkrivanja prijevare ili otklanjanja sumnji u nastanak prijevare, pri čemu se prikupljaju dokazi upotrebljivi u sudskoj parnici, a koje ispitivač po potrebi prezentira na sudu.“ (Tušek i Klikovac, 2012; 104)

Nadalje, osnovne značajke forenzične revizije prema Tušek i Klikovac (2012) su:

- reaktivno provođenje procesa, na temelju sumnje ili dojave
- provode ju eksterni stručnjaci u angažmanu otkrivanja prijevare
- ima za glavni cilj otkrivanje prijevare i svih počinitelja te suzbijanje sumnje u nastanku prijevare
- tijekom provođenja forenzične revizije potrebno je voditi računa o relevantnosti podataka kako bi se mogli koristiti kao dokaz na sudu
- konačni ishod forenzične revizije je podizanje tužbe protiv počinitelja prijevare
- forenzični revizor sudjeluje kao svjedok na sudu iznoseći samo stvarne činjenice, ne navodeći svoje vlastito mišljenje

Proces forenzične revizije sastoji se od pet faza, te se u nastavku rada prikazuju i detaljnije definiraju svaka od faza.

Slika 2: Proces provođenja forenzične revizije

Izvor: Vlastita izrada autora (Bešvir, 2010; 74-76)

Na temelju prethodnog slikovnog prikaza o fazama procesa forenzične revizije, vidljivo je kako prva faza uključuje osnivanje skupine koja se odnosi na odabir vođe i članova skupine forenzične revizije. Sinčić (2014) prema Bešvir (2010) navodi kako glavni forenzični revizor, odnosno vođa mora biti forenzični revizor s puno iskustva, a članovi već spomenute skupine mogu biti revizori, interni revizori i vanjski stručnjaci. Postoji mogućnost da se zaposlenici poduzeća, koje je naručilo istragu, uključe u skupinu ako postoji sigurnost da ti zaposlenici nisu uključeni u moguće kriminalne radnje. Sljedeća faza odnosi se na upoznavanje s predmetom i provedba analitičkih postupaka. Navedena faza uključuje odabranu skupinu koja ima za zadatak prikupiti svu raspoloživu dokumentaciju, podatke i informacije o mogućim počiniteljima prijevare, informacije o načinu i vremenu prijave te o samoj lokaciji gdje se počinila prijevare.

Nadalje, dolazi se do treće faze koja se odnosi na sastavljanje plana kojeg je potrebno napraviti prije nego što forenzični revizor krene s istragom. Budimir (2017) prema Klikovcu (2008) navodi kako je forenzičnom revizoru prilikom provođenja treće faze, odnosno sastavljanja plana s kojim se pokušava reducirati nepromišljene odluke koje bi mogle ugroziti cijeli proces forenzične revizije, potrebno poznavanje odgovora na sljedeća pitanja: *„koje vremensko razdoblje će promatrati, koja je priroda sumnje, koje lokacije se uzimaju u obzir, koje su mete, postoje li rokovi izvršenja, što će sve biti predmet istrage, koje su provjere kod zapošljavanja novih zaposlenika?“* (Budimir, 2017; 109)

Sljedeća faza koja će se objasniti u nastavku rada ujedno je i naznačajnija faza cjelokupnog procesa forenzične revizije.

Prema Budimir (2017) četvrta faza odnosi se na prikupljanje dokaza u kojoj forenzični revizor legalno prikuplja svu dokumentaciju, koja može biti u tiskanom i elektronskom obliku, te ih analizira. Svi dokazi moraju biti relevantni i kompetentni procesu istrage. Dokazi se mogu prikupiti iz dva izvora koji predstavljaju interne i eksterne dokaze. Interni dokazi uključuju sve podatke koji se mogu prikupiti unutar poduzeća, dok eksterni dokazi se odnose na sve prikupljene dokaze koji su izvan poduzeća, a odnose se na sve javno dostupne podatke i izvještaje, informacije od kupca i dobavljača poduzeća i ostale podatke.

I na kraju, zadnja faza uključuje izradu *„forenzičnog izvješća koje mora imati sljedeće karakteristike:*

- 1. biti točno sa svim detaljima,*
- 2. biti jasno bez dvojbenih činjenica,*
- 3. nepristrano, bez mišljenja, samo činjenice,*

4. *sadržavati samo najznačajnije činjenice i*

5. *biti pravodobno.,, (Sinčić, 2014)*

Temeljeno na sekundarnim istraživanjima razne domaće i strane literature može se zaključiti kako je u Republici Hrvatskoj detaljno obrađen pojam forenzičnog računovodstva dok pojam forenzične revizije je vrlo skromno obrađen. Nadalje, u Republici Hrvatskoj postoje osobe stručne za obavljanje forenzičnog računovodstva, međutim još uvijek ne postoje osobe s položenim ispitima za ispitivača prijevera.

Nakon svega navedenog o forenzičnom računovodstvu i forenzičnoj reviziji može se reći kako su analizirana dva pojma izuzetno slična i razlike su navedene u prethodnim poglavljima o promatrane dvije grane. Kako je već spomenutu u radu u Republici Hrvatskoj je točno definirana razlika između pojmova računovodstvo i revizija, pa tako iz toga navedenog možemo reći da se i razlikuju forenzični revizor i forenzični računovođa. Međutim, u svijetu posebice u SAD-u pojam forenzično računovodstvo i forenzična revizija smatraju se sinonimima. Dakako i forenzična revizija i forenzično računovodstvo imaju za cilj otkrivanje i sprječavanje prijevera i manipulacija s financijskim izvještajima pa se iz tog razloga ta dva pojma poistovjećuju, međutim forenzično računovodstvo teoretski obuhvaća više grana nego sama forenzična revizija.

4. Povezanost forenzičnog računovodstva i forenzične revizije

S obzirom da je glavni cilj forenzičnog računovodstva i forenzične revizije otkrivanje i sprječavanje prijevare i manipulacija u financijskim izvještajima u nastavku rada prikazana su detaljnija objašnjenja navedenih pojmova i vrsta manipulacija s financijskim izvještajima

4.1. Prijevare i manipulacije u financijskim izvještajima

Prema *MRS 1, t.9.* financijski izvještaji predstavljaju „*strukturirani prikaz financijskog položaja i financijskih rezultata subjekta*“ s ciljem pružanja informacija o financijskim položajima, financijskom uspjehu i novčanim tokovima subjekta odnosno pružanja informacija o imovini, obvezama, kapitalu, prihodima i rashodima, uplatama vlasnika i isplatama vlasnicima te novčanim tokovima subjekta.

Financijske izvještaje koji predstavljaju jedan od temeljnih prikaza položaja u kojem se netko poduzeće nalazi moguće je podijeliti u pet vrsta financijskih izvještaja.

Set financijskih izvještaja prema *MRS 1, T.10.* čine:

1. *„Izvještaj o financijskom položaju na kraju perioda*
2. *Izvještaj o dobiti ili gubitku i ostaloj sveobuhvatnoj dobiti perioda*
3. *Izvještaj o promjenama kapitala tokom perioda*
4. *Izvještaj o novčanim tokovima tokom perioda*
5. *Bilješke koje oguhvaćaju pregled značajnih računovodstvenih politika i drugi objašnjenja“*

Gore navedeni financijski izvještaji bi trebali realno prikazivati financijske rezultate i položaj subjekata te se takav način prikazivanja naziva fer prezentacija. U današnje vrijeme postoje brojni subjekti koji su pronašli način kako da na pogrešan način prikažu podatke u financijskim izvještajima te se upravo takav način prikazivanja odnosi na prijevare i manipulacije financijskim izvještajima.

U ovom dijelu rada obrađuju se prijevare u financijskim izvještajima, koji su troškovi prijevare, način otkrivanja i sprječavanja prijevare, znakove prijevare te tko su najčešći počinitelji. Nadalje, detaljno će se pojasniti svaka od sedam vrsta manipulacija u financijskim izvještajima.

4.1.1. Prijevare u financijskim izvještajima

Potpuno razumijevanje značenja i posljedica nepoštenih aktivnosti financijskog izvještavanja prema *Rezaee (2002)*. zahtjeva ispravnu definiciju prijevare u financijskim izvještajima. Prvenstveno, definicija prijevare glasi da je to namjerna obmana kojom se prouzrokuje odustajanje od vlasništva ili nekog zakonitog prava.

Prema *Kaznenom zakonu* prijevare se definira kao:

„(1) Tko s ciljem da sebi ili drugome pribavi protupravnu imovinsku korist dovede nekoga lažnim prikazivanjem ili prikrivanjem činjenica u zabludu ili ga održava u zabludi i time ga navede da na štetu svoje ili tuđe imovine nešto učini ili ne učini, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.

(2) Ako je kaznenim djelom iz stavka 1. ovoga članka pribavljena znatna imovinska korist ili prouzročena znatna šteta, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora od jedne do osam godina.

(3) Ako je kaznenim djelom iz stavka 1. ovoga članka pribavljena mala imovinska korist, a počinitelj je išao za pribavljanjem takve koristi, kaznit će se kaznom zatvora do jedne godine.“

Kazneni zakon, NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, članak 236.).

Postoje prijevare koje mogu nastati na razini zaposlenika, kao i one prijevare koje nastaju od strane rukovoditelja gospodarskog subjekta. U nastavku će se prikazati najčešći oblici prijevare.

Tablica 2: Najčešći pojavnici oblici prijevare

Interne prijevare		Eksterne prijevare
Zaposlenici	Menadžment	
Krađa zaliha i druge imovine	Pogrešno prikazivanje rezultata poslovanja	Krivotvoreni računi primljeni od vanjskih suradnika
Zloupotreba gotovine	Lažni računi za prihode i troškove	Prezentiranje lažnih informacija
Krađa novca primljenog od kupaca	Prebacivanje novca na račune prijateljskih tvrtki	Krađa intelektualnog vlasništva
Krivotvorenje financijskih isprava	Krivotvorenje isprava	Lažni računi od dobavljača
Plaćanje na crno gotovinom	Plaćanje na crno	Podmićivanje

Mito	Kupoprodaje na štetu tvrtke	Nepoštene ponude cijena
Nepovratne posudbe	Insajderska trgovina	Prijevarni ugovori
Lažiranje radnih učinaka i sati rada	Neplaćanje računa	Neplaćanje računa od strane kupaca
Korištenje službenih automobila i sredstava u privatne svrhe	Neisporučivanje robe koja je naplaćena	Neisporučivanje robe od strane dobavljača

Izvor: vlastita izrada autora prema Belak (2011)

U tablici prikazane su vrste prijevare koje se mogu podijeliti na prijevare zaposlenika i prijevare rukovoditelja/menadžemnta koji se odnosi na prijevare na internom polju te prijevare na eksternom polju. Svaki oblik prijevare se dodatno razgraničava na razne oblike koji se pojavljuju u raznim slučajevima.

Prijevara u financijskim izvještajima prema *Rezaee (2002)* odnosi se na namjerno, pogrešno navođenje ili izostavljanje materijalnih činjenica ili računovodstvenih podataka. Također navedeni pojam predstavlja međunarodno ili nesmotreno ponašanje koje dovode do namjerno pogrešno prikazanih podataka ili propusta u financijskim izvještajima.

Nadalje, prijevare u financijskim izvještajima prema Bologna i Lindquist (1987) definiraju se kao uključivanje rukovoditelja viših razina u pogrešne prikaze ili pronevjere koje ili su počinjene ili su prikrivene lažnim financijskim izvještajima.

Rezaee (2005) u svom radu navodi kako je prijevara namjerni pokušaj korporacija da dovedu u zabludu korisnike objavljenih financijskih izvještaja te analizirana prijevara može uključivati:

- Krivotvorenje, izmjenu ili manipuliranje značajnim financijskim zapisima ili popratnim dokumentima
- Značajne namjerne pogrešne izvještaje, propuste ili pogrešno prikazivanje transakcija ili drugih bitnih informacija
- Namjerna pogrešna primjena i interpretacija računovodstvenih standarda, načela, politike i metoda koje se koriste za mjerenje, prepoznavanje i izvještavanje o poslovnim transakcijama
- Predstavljanje neprimjerenih objavljivanja u skladu s računovodstvenim standardima i principima, ko i namjerne propuste i objave
- Korištenje agresivnih računovodstvenih tehnika kroz nelegitimno upravljanje

- Manipuliranje računovodstvenom praksom u skladu s računovodstvenim standardima koji su postali previše detaljni

U većini slučajeva prijevarena s financijskim izvještajima započinje s manjim pogreškama, njima ne značajnim i kada se dobije na hrabrosti te „male“ pogreške uglavnom završe sa potpunim krivotvorenjem financijskih izvještaja.

Nastanak prijave s financijskim izvještajima dolazi ukoliko menadžment uvidi mogućnost prijave te ukoliko navedeni rukovoditelji dobiju potporu i budu motivirani od strane uprave. Smatraju da postupak može poslužiti u brojne svrhe: dobivanje kredita, dugoročno financiranje ili dodatna kapitalna ulaganja zasnovana na lažiranim financijskim izvještajima; stvaranje transakcija.

Prema *Rezaee (2005)* i mnogobrojnim stvarnim slučajevima prijave u svijetu sugeriraju da će do lažiranja financijskih izvještaja doći ako:

- Postoje povoljni uvjeti za prijevarenu financijskim izvještajima
- Gospodarski subjekt pružaju mogućnosti i motivaciju rukovoditeljima na najvišim razinama da započnu prijevarenu s financijskim izvještajima
- Menadžerski tim sam odlučuje i odabire računovodstvena načela s kojima će se voditi

Slika 3: Trokut kategorije rizika koje mogu uzorkovati prijevarenu

Izvor: Sinčić, 2014;3

Postoje tri čimbenika koje mogu objasniti uključivanje gospodarskih subjekata u prijave s financijskim izvještajima, a to su: pritisak/motiv/ potreba (eng. *consisting of conditions*) koji se odnose na pritisak od strane rukovoditelja tvrtke. Nadalje motiv se odnosi na pronalazak individualnih koristi od strane zaposlenika i menadžera, te želja ili potreba za bogatstvom.

Kao glavni motivi za prijevaru smatraju se:

- „*prikrivanje aktive radi nezakonitkog osobnog bogaćenja,*
- *povećanje cijena dionica, radi povećanja dobiti osoba uključenih u trgovanje i primanje većih zarada izdavanjem novih vrijednosnih papira,*
- *izbjegavane gubitaka i namještanje drugih financijskih rezultata.*“
(Vukoja,2019;5)

Drugi čimbenik koji može „opravdati“ uključivanje gospodarskih subjekata u prijevaru odnosi se na priliku, a treći čimbenik odnosi se na stav odnosno na sklonost pojedinca za počinjenjem prijevare. Ukoliko je prisutan samo jedan od tri čimbenika može značiti da je došlo do prijevare, ali kombinacijom dva ili više čimbenika zasigurno povećavaju vjerojatnost da se prijevara dogodila.

Prijevare s financijskim izvještajima su jedni od glavnih problema današnjeg ekonomskog svijeta. Korisnici financijskih izvještaja sve više postavljaju sumnju na sastavljanje financijskih izvještaja, a regulatorna tijela više ne mogu sa sigurnošću tvrditi da je financijski izvještaj pouzdan i sastavljen u skladu sa svim odredbama i pravilima. Prema *Kulikova i Satdarova (2016)* razlog zašto tvrtke rade navedene prijevare je činjenica da oni nastoje prikazati rezultate svog poslovanja na najbolji mogući način kako bi privukli pozornost ulagačima.

Međutim, gubitke koje tvrtka ostvari krivotvorenjem računovodstvenih podataka utječu ne samo na upravu, zaposlenike, dioničare gospodarskog subjekta, već i na investitore, bankarske institucije, zajmodavce i druge vanjske korisnike.

Naime, prema *Rezaee (2005)* stvarne troškove prijevara u financijskim izvještajima su teško odredive jer nisu otkrivene sve prijevare, nisu prijavljene sve otkrivene prijevare i nisu sve prijavljene prijevare zakonski provedene. Troškovi koji se također ubrajaju u posljedice lažiranja financijskim izvještajima su pravni troškovi, povećani troškovi osiguranja, gubitak produktivnosti, utjecaji na moral zaposlenika, povjerenje dobavljača i negativne reakcije na burzi.

Lažirana financijska izvješća čine brojne probleme i štete:

- „*Potkopava kvalitetu i poštenje procesa financijskog izvještavanja,*
- *Ugrožava poštenje i objektivnost revizijske profesije, posebno revizora i revizorskih tvrtki,*

- *Umanjuje povjerenje u tržište kapitala, kao i tržišnih sudionika, u pouzdanost financijskih informacija,*
- *Čini tržište kapitala manje učinkovitim,*
- *Negativno utječe na ekonomski rast,*
- *Uništava karijere pojedinaca uključenih u prijevare u financijskim izvještajima“ (Rezaee, Z., 2005:7)*

„Mehanizam spriječavanja i prevencije kod prijevara s financijskim izvještajima sastoji se od budnog odbora direktora, budnog revizijskog odbora, vrijednog menadžmenta te odgovarajuće i učinkovite funkcije interne revizije“ (Rezae i Riley, 2014: 84)

Postoje brojna poduzeća koja posluju u skladu sa etičkim i zakonskim odredbama, međutim poduzeća koja se odluče ponašati protuzakonito prošire spektar dostupnih alternativa i mogućnosti te ova prvo navedena poduzeća ne dolaze do izražaja i oni smatraju kako je takav način poslovanja pogrešan.

Zbog svega goreg navedenog uvođenje i razvoj poslovne forenzike u poslovanje je prijekopotreban kako bi se što više prijevara s financijskim izvještajima utvrdilo i spriječilo.

Prije nego što se prijeđe na obrađivanje vrsta manipulacija s financijskim izvještajima definirati će se pojam manipulacije i koja je razlika između manipulacija i prijevara u financijskim izvještajima.

Manipulacije u financijskim izvještajima prema Međunarodnim standardima financijskog izvještavanja (MSFI) predstavljaju prikazivanje značajnih pogrešaka u financijskim izvještajima zbog brojnih razloga, a neke od tih razloga su: nedostatak informacija, pogrešna procjena poslovnog događaja ili financijskog učinka transakcije, ne znanje ili namjerno pogrešno prikazivanje.

„U većini slučajeva, računovodstvene manipulacije se mogu definirati kao poduzimanje oportunističkih računovodstvenih procjena iznosa s namjerom pogrešnog informiranja korisnika financijskih izvještaja.“ (Gabric i Miljko, 2018;4 prema Aljinović Barač, Klepo, 2006.)

Prilikom spominjanja pojma manipulacije, odmah slijedi asocijacija na nešto nezakonito. Međutim, nisu sve manipulacije nezakonite te povezano s tim dolazi se do razlike između prijevara i manipulacije. Gabric i Miljko (2018) prema Gulin (2002) navode kako se u većini situacija kada je riječ o manipulacijama podrazumijevaju aktivnosti koje su u skladu sa

zakonom, dok prijave u financijskim izvještajima predstavljaju aktivnosti izvan zakonskih normi.

4.1.2. Vrste manipulacija u financijskim izvještajima

Ukoliko se pojave upozoravajući znakovi da postoji mogućnost bilo kakve manipulacije s financijskim izvještajima pristupa se izravnoj detekciji nepravilnosti. Može ih se može podijeliti u sedam glavnih skupina koje se u nastavku detaljnije objašnjavaju.

4.1.2.1. Manipulacije u konsolidaciji

Manipulacije u konsolidaciji s financijskim izvještajima često se pojavljuju kod trgovačkih društava koja su povezana na način da jedno društvo drži većinu udjela u drugim društvima, a takva društva nazivaju se holding društva. (*Enciklopedija.hr, 2020.*)

Konsolidacija u holding društvima provodi se na sljedeći način:

1. *Konsolidacijom financijskih izvještaja za ovisna društva kao da je riječ o jednom subjektu*

2. *Konsolidacijom primjenom metode udjela za pridružene kompanije“ (Belak, 2017; 515)*

Navedena metoda definirana je brojnim računovodstvenim standardima, ali osnovni pojmovi i pravila objašnjeni su u MSFI 10 – Konsolidirani financijski izvještaji i MRS 28 – Udjeli u pridruženim subjektima i zajedničkim pothvatima.

S obzirom da je regulativa koja se odnosi na konsolidaciju objašnjena u računovodstvenim standardima poprilično složena i komplicirana u nastavku će se konsolidacija objasniti u osnovnim stavkama.

Spomenuti *MSFI 10, Dodatak A* konsolidirana financijska izvješća definira kao „*financijska izvještaje grupe u kojima se aktiva i pasiva, prihodi i rashodi te novčani tokovi matice i njenih ovisnih subjekata prikazuju kao da pripadaju jednom gospodarskom subjektu u cjelini.*“

Navedena metoda manipulacije teško je prepoznatljiva na temelju upozoravajućih znakova, te iz tog razloga potrebna je detaljnija analiza svih računovodstvenih postupaka kako bi se otkrila.

Jurić (2006.) navodi da „konsolidirana financijska izvješća prikazuju ukupno financijsko stanje svih povezanih društava kao gospodarske cjeline te da pojedine stavke godišnjih financijskih izvješća pojedinih trgovačkih društava koje se konsolidiraju nisu usporedive. Konsolidirana

financijska izvješća nemaju dodatnih podataka o ostvarenju nadzora jednog društva nad drugim unutar povezanih društava.“

Postoje brojni načini manipulacije u konsolidaciji, međutim prema *Belak (2017.)* najčešći slučajevi u praksi odnose se na:

- Nepravilno isključivanje gubitaka u konsolidaciji
- Nepravilno uključivanje dobitaka u konsolidaciji
- Uključivanje pogrešnih iznosa u konsolidaciji

Bez obzira koju metodu manipulacije u konsolidaciji odabrali, postavlja se isti cilj koji se odnosi na poboljšanje rezultata te je rizik u sva tri slučaja jedank.

4.1.2.2. Lažno povećanje prihoda ili drugih aktivnosti povratnom trgovinom

Scott (2019) na Investopediji povratnu trgovinu definira kao trgovanje koje se u velikoj mjeri odnosi na neetičnu praksu kupnje i prodaje dionica u istom periodu i pokušaja manipulacije promatrača koji vjeruju da je velika potražnja za zaštitom.

Postoje brojne različite definicije povratne trgovine, ali u konačnici sve govore isto samo je pojam promatran od različitih autora. U nastavku se definira povratna trgovina od strane drugog autora.

Prema *Belak (2017)* povratna trgovina ima za cilj lažno prikazivanje povećane aktivnosti najmanje dvije tvrtke, ali bez povećanja dobiti. S obzirom da predstavlja računovodstveni trik koji ako će se objašnjavati na jednostavniji način funkcionira tako da svaka tvrtka si međusobno šalje račune za isporuke koje se zapravo nisu dogodile. Na taj način se povećavaju prihodi i rashodi, ali ne dolazi do povećanja dobiti jer već spomenute transakcije ne utječu na već spomenuto povećanje dobiti te se porez na dodanu vrijednost u takvim transakcijama međusobno prebija.

Zbog spomenutog trika u računovodstvu ne dolazi do promjene na dobiti, ali utječe na lažno povećanje aktivnosti ili prihoda te u konačnici dolazi do lažiranja s financijskim izvještajima.

Tablica 3: Učinak primjene povratne trgovine na povećanje postotka udjela u troškovima u prihodu

Opis	Stvarno stanje		Lažno priznavanje prihoda i rashoda u RDG			
	RDG	%	Stvarno	Lažno	Ukupno	%
Prihod	1.000.000,00	100%	1.000.000,00	1.000.000,00	2.000.000,00	100%
Rashod	400.000,00	40%	400.000,00	1.000.000,00	1.400.000,00	70%
Bruto marža	600.000,00	60%			600.000,00	30%

Izvor: izrada autora (Belak, 2017; 527)

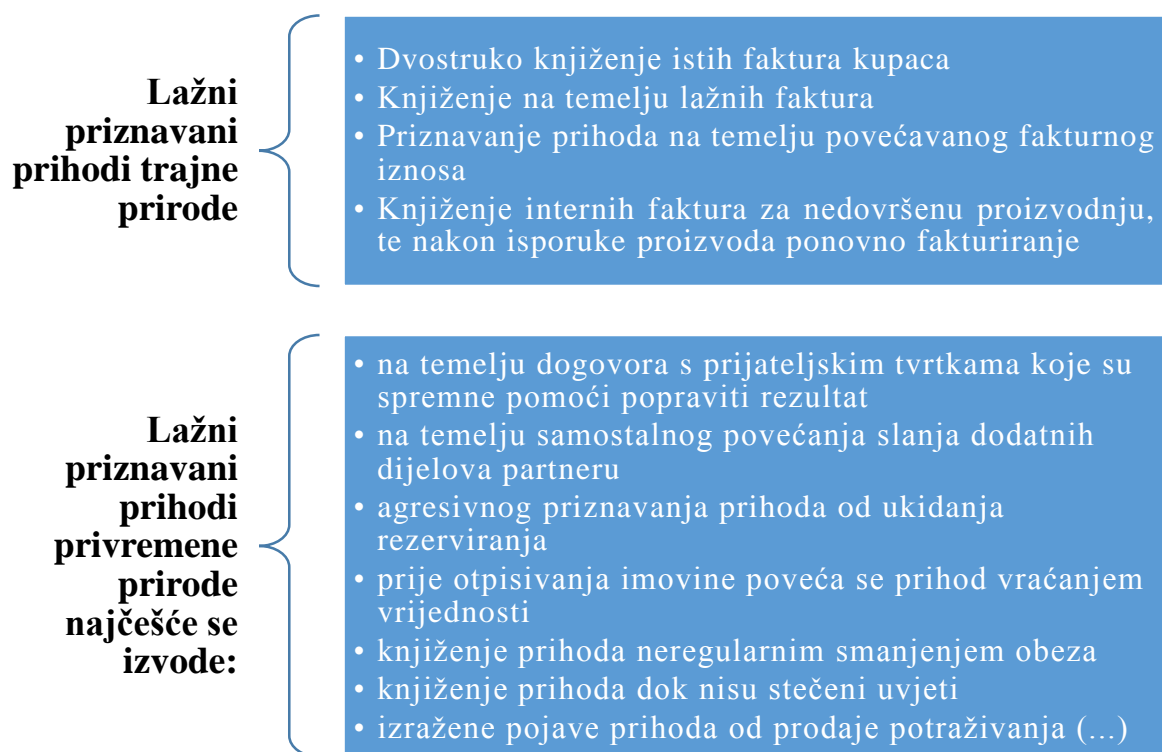
Postoje znakovi koji se mogu prepoznati od strane forenzičara, a koji upućuju na sumnjive radnje. U ovom slučaju radi se o istodobnom povećavanju prihoda i rashoda za isti iznos, te dolazi do povećanja udjela rashoda u prihodima. U Tablici 1. u kojoj je prikazan učinak primjene povratne trgovine na povećanje postotka udjela troškova u prihodima vidljivo je kako je došlo do povećanja udjela rashoda u prihodima za 30%, te do smanjena bruto marže sa 60% na 30%. Kada forenzičar na temelju ovakvih podataka uoči moguću manipulaciju, počinje sa istragom koja kreće od zadnjeg razdoblja jer sudeći po praksi najveći broj slučajeva je pokazao kako se ovaj trik koristi na kraju obračunskog razdoblja. (Belak, 2017.)

4.1.2.3. Lažno povećanje prihoda radi povećanja dobiti ili skrivanje gubitaka

Postoje dva razloga zašto dolazi do lažnog povećanja prihoda, a to je zbog povećanja dobiti ili skrivanje gubitaka pa se u nastavku objašnjavaju postupci navedenog lažnog povećanja prihoda.

Prema Belak (2017) postoje trajne i privremene manipulacije koje različitim skupinama trikova dovode do sličnih stvari. Trajne manipulacije odnose se na trikove koje trajno mijenjaju financijsko stanje u financijskim izještajima, dok trikovi koji se odnose na privremene manipulacije se poništavaju kada se zbroji prihod u duljem razdoblju.

U nastavku detaljno se razgraničava podjela manipulacija na trajne i privremene.

Slika 4: Trajne i privremene manipulacije

Izvor: vlastita izrada autora prema (Belak, 2017: 530)

4.1.2.4. Lažno smanjenje troškova radi povećanja dobiti ili skrivanje obveza

Ovakva vrsta manipulacije koja se radi kako bi se povećala dobiti ili sakrile obveze dolazi u brojnim oblicima, a najčešće manipulacije su:

- „izostavljanje priznavanja velikog dijela troškova i obveza jednostavnim prekidom knjiženja na kraju razdoblja i prijenos u narednu godinu putem razgraničenja*
- Kapitalizacija operativnih troškova i njihov prijenos na dugotrajnu nematerijalnu i materijalnu imovinu*
- Lažno smanjivanje troškova amortizacije*
- Smanjenje operativnih troškova i njihov lažni prijenos na zalihe*

- e. *Izbjegavanje priznavanja troškova za prodane zalihe*
- f. *Skrivanje troškova na zalihama proizvodnje*
- g. *Odgajanje nužnog priznavanja vrijednosnih usklađenja za sumnjiva i sporna potraživanja*
- h. *Prebacivanje troškova iz svojih financijskih izvještaja u izvještaje povezanih subjekata*
- i. *Smanjivanje troškova uz nasilno smanjenje obveza*
- j. *Smanjivanje troškova uz nasilno smanjenje revalorizacijskih rezervi.“ (Belak, V. 2017;533)*

4.1.2.5. Lažno smanjenje prihoda radi smanjenja dobiti

Lažno smanjenje prihoda prema Belak (2011) poduzeća rade u svojim financijskim izvještajima s namjerom da prihod previše ne odskače od prethodnih godina jer zbog previsokog prihoda u jednoj godini u narednim godinama stvara dojam pada što u konačnici može dovesti do pada vrijednosti dionica. Iz gore navedenog razloga, a i zbog toga što velike oscilacije prihoda povećavaju rizik ulaganja u to poduzeće menadžeri nastoje ostaviti dojam stalnog rasta.

Postoje brojni razlozi zbog kojih se primjenjuje promatrani način manipulacije, međutim u praksi se više pojavljuje slučaj koji je već prethodno objašnjavao, a odnosi se na lažno povećanje prihoda te se lažno smanjenje prihoda ne proučava kao ostale vrste manipulacija. U većini slučajeva analizirana vrsta manipulacije se provodi u privatnim poduzećima pa se u nastavku prikazuju najčešći oblici.

Lažno smanjenje prihoda radi smanjenja dobiti prema Belak (2017) najčešće se pojavljuje u sljedećim oblicima:

1. *izbjegavanje i odgađanje priznavanja prihoda na razne načine*
2. *prijenos prihoda na odgođene prihode*
3. *u svrhu povećanja revalorizacijskih rezersi smanjuje se prihod*
4. *sa svrhom povećanja obveza*
5. *dogovor s poduzećima da im se računi šalju u idućoj godini, a ne u tekućoj godini*

4.1.2.6. Lažno povećanje troškova radi smanjenja dobiti i agresivna revalorizacija radi poboljšanja slike o visini kapitala ili smanjenja dojma o visokim zaradama

Prema Belak.(2017) lažno povećanje troškova radi smanjenja dobiti gospodarski subjekti rade kako bi se različiti osobni troškovi teretili na poslovnim troškovima u financijskim izvještajima. Kao najčešće postupke lažnog povećanja troškova navode se:

- a. Pogrešno terećenje osobnih troškova na poslovne troškove – navedeni način prijave moguće je vidjeti kod svih tvrtki, od velikih do malih poduzeća. Kad dođe do propasti određenog poduzeća i utvrdi se da je propala većom krivicom pojedinca koji je radio zbog svog privatnog interesa, a ne interesa cijelog poduzeća, cijela javnost priča o tome. Ova vrsta prijave se u većini slučajeva utvrđuje tek kad se iz nekih razloga otvori istraga.
- b. Stezanje amortizacije skraćanjem vijeka trajanja – smatra se jednostavnom manipulacijom koja se lako provodi. Kod amortizacije moguće je promijeniti vijek trajanja imovine ako postoje objektivne okolnosti koje dopuštaju takvu promjenu i da se sve provodi u skladu s računovodstvenim načelima i standardima. Ako ne postoji dovoljno dobro obrazloženje vjerojatno je riječ o manipulaciji.
- c. Veliko računovodstveno pranje – predstavlja otpis imovine na stavkama dugotrajne i kratkotrajne imovine, te bi se u konačnici dobit trebala smanjiti što više.
- d. Pretjerana rezerviranja – predstavljaju popularnu vrstu manipulacije koja se odnosi na lažno povećanje troškova i prijenos na buduća razdoblja.
- e. Povećanje lažnih obveza - predstavlja prijevaru agresivnog računovodstva tako da se troškovi donekle jednostavno povećaju priznavanjem lažnih obveza.
- f. Povećanje lažnih revalorizacijskih rezervi – usko je povezan s povećanjem troškova s povećanjem lažnih obveza, samo što se umjesto obveza povećavaju revalorizacijske rezerve.

Nakon definiranja metoda manipulacije lažnim povećanjem troškova u nastavku se obrađuje agresivna revalorizacija radi poboljšanja slike o visini kapitala ili smanjenja dojam o visokim zaradama.

Postoje brojni razlozi zašto se provodi agresivna revalorizacija, a neki od njih su:

- a. *„Poboljšanja slike o vrijednosti imovine*
- b. *Poboljšanja slike o solventnosti*

- c. *Skrivanje gubitaka iznad visine kapitala*
- d. *Smanjenje dojma o visokim zaradama.*“ (Belak, 2017;647)

Revalorizacija kao pojam predstavlja jednu od metoda manipulacije s kojom se vrlo lako može iskriviti slika kod sastavljanja svih financijskih izvještaja.

Navedeni pojam prema Belak (2017) koristi se kako bi se prikazala veća vrijednost imovine, amortizacija revalorizacijskog viška se prikazuje kao rashod te se smanjuje prikaz dobiti u računu dobit i gubitka. Do sad u praksi nije bilo slučajeva, barem ne javno objavljenih, koji su agresivnom revalorizacijom prikazali bolju sliku o visini kapitala. Međutim, bez obzira što nema poznatih slučajeva ovakav način se smatra netočnim prikazivanjem podataka te predstavlja prekršaj ili kazneno djelo.

4.1.2.7. Skrivanje obveza

U najčešćim slučajevima kod skrivanja obveza radi se o grubim knjigovodstvenim nepravilnostima koje je često povezano sa skrivanjem troškova. Poduzeća kako bi dobili kredit skrivaju svoju visoku zaduženost ili jedan od razloga zašto to rade je i kako bi privukli nove investitore. Postupci koji se prema Belak (2011) najčešće događaju su:

- a. prekid knjiženja pojedinih ulaznih faktura – ovaj postupak se teže otkriva, pogotovo ako ne postoji uređeni sustav praćenja, te se prijevara može otkriti tek ako vjerovnici prijave neplaćanje računa.
- b. Prebacivanje obveza na povezana poduzeća- manipulacija ovakve vrste se često događa u svijetu, ali se otkriva tek kad dođe do financijskog sloma
- c. Zatvaranje obveza s rezervama ili s ispravkama vrijednosti na kraju razdoblja – lažiranje na ovoj osnovi se otkriva tek detaljnom provjerom knjiženja

4.2. Priprema za forenzično istraživanje

S obzirom da postoje razne vrste prijave i manipulacija, koje su tijekom rada navedena, potrebne su ozbiljne pripreme prije provođenja forenzičnog istraživanja. Prvenstveno potrebno je proučiti pravila financijskog računovodstva kroz MSFI/MRS i HSFI, savladati analizu financijskih izvještaja, te biti upoznat sa najčešće upotrebljavanim manipulacijama i prijevarama u financijskim izvještajima.

Uz sve prethodno navedeno, kod prethodne pripreme za forenzično istraživanje, forenzičar prema Belak (2011) treba razviti profesionalni skepticizam koji se sastoji od nekoliko važnih aspekata. Prvo je da forenzičar mora dopustiti sve mogućnosti i ne stvarati nikakve predodžbe o poduzeću ili rukovodstvu tog poduzeća. U navedenom pristupu zabranjeno je zbližavanje forenzičara s osobama koje istražuje ili bliskim osobama istraživane osobe. Nadalje, kako bih forenzičar održavao profesionalni skepticizam mora razvijati spoznaju o riziku i oblicima prijevare što uključuje poznavanje poznatih i velikih računovodstvenih skandala koji uvelike mogu pomoći u detektiranju prijevare. Također, forenzičaru je bitno da ima sposobnost za kritičnu prosudbu prilikom donošenja odluka na temelju procjenjivanja pojedinačnih dokaza. Zadnji pristup profesionalnog skepticizma odnosi se na sposobnost traženja potvrda u dokazima i ostalim relevantnim izvorima koji se odnose na dokaze pribavljene od trećih strana.

Kao što je već navedeno, prethodna priprema forenzičara za istraživanje odnosi se na poznavanje analize financijskih izvještaja.

Za forenzična istraživanja osnovne vrste analiza koje se najčešće koriste su: „*horizontalna analiza, vertikalna analiza i analiza odnosa.*“ (Belak, 2011.) Navedene vrste analiza pomažu forenzičaru kako bih se uočila odsupanja i razne anomalije koje predstavljaju upozoravajuće znakove da se radi o lažiranju financijskih izvještaja.

Kako bi forenzična analiza prikazala moguće manipulacije, nezaobilazno je prethodno pripremanje podataka o različitim vrstama prihoda, troškova, poreza i dobiti.

Prilikom provedbe forenzične analize finacijskih izvještaja, prihode, rashode i ostvareni poslovni rezultat je potrebno prikazati po slijedećim vrstama aktivnosti:

1. „*Prihodi, rashodi i dobit (gubitak) od poslovnih aktivnosti;*
2. *Prihodi, rashodi i dobit (gubitak) od financijskih aktivnosti;*
3. *Prihodi, rashodi i dobit (gubitak) od investicijske aktivnosti.*“

5. Metodologija rada

Prilikom izrade diplomskog rada korišteni su sekundarni izvori podataka koji predstavljaju bilo kakav dokument ili zapis koji se odnosi na informaciju koja je napisana negdje drugdje, a uključuje: knjige, novinske članke, internetske članke i slične izvore podataka. Konkretno u ovom radu pisano je na osnovi knjige Lažiranje financijskih izvještaja, prijevare i računovodstvena forenzika od Vinka Belaka iz 2017. godine i knjige Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo također autora Vinka Belaka iz 2011. godine. Kroz cijeli rad korišteni su brojne stručni članci sa različitih internetskih stranica kao primjerice hrčak.hr i slične stranice, kao i strana literatura.

Prva metoda korištena u radu je metoda deskripcije koja predstavlja jednostavno opisivanje činjenica i predmeta te utvrđivanje odnosa i veza između različitih podataka. Prilikom korištenja ove metode ne dolazi se do znanstvenog tumačenja i objašnjavanja. Kroz cijeli rad ponajviše je korištena spomenuta metoda deskripcije pomoću koje se objašnjavaju ne samo teoretski dijelovi forenzičnog računovodstava i forenzične revizije, veći tijekom analize najpoznatijih prijevara s financijskim izvještajima.

S obzirom da u svijetu postoje mnogobrojna poduzeća koja su počinila prijevaru s financijskim izvještajima, u cjelini koja se odnosi na analizu poznatih slučajeva u svijetu promatrana su tri poduzeća. Odabir poduzeća vođen je geografskom rasprostranjenošću i veličini prijevare. Slučaj „Enron“ iz 2001. godine odnosi se na jednu od najpoznatijih prijevara u Sjedinjenim Američkim Državama, ali i u svijetu. Idući slučaj odnosi se na „Parmalat SpA“ iz 2003. godine koji se odnosi na slučaj prijevare u europskoj državi, odnosno Italiji. Također ovaj slučaj se smatra jednim od najvećih prijevara u povijesti. Zadnji analizirani slučaj odnosi se na poduzeće s prostora Azije, odnosno japansko poduzeće „Toshiba Corporation“ koje prati skandal iz 2015. godine.

Tijekom analize izvješća Međunarodne organizacije za suzbijanje prijevara (ACFE) o ulozi forenzičnog računovodstva i forenzične revizije o otkrivanju i sprječavanju prijevara s financijskim izvještajima, kao i utjecaju prijevare na poduzeće korištena je metoda kompilacije uz kombiniranje ostalih metoda prilikom pisanja stručnih radova. Metoda kompilacije predstavlja postupak preuzimanja tuđih opažanja, stavova, zaključaka i spoznaja uz davanje vlastitih zaključaka i komentara.

7. Analiza najpoznatijih prijevvara u financijskim izvještajima poduzeća diljem svijeta

U nastavku rada analizira se jedna od najpoznatijih računovodstvenih skandala i prijevvara koji su za sobom ostavile brojne posljedice.

7.1. Slučaj „Enron“

Prvi slučaj koji je ujedno i najpoznatiji slučaj u ovoj grani kaznenih djela je slučaj Enron. Tvrtka Enron prema Belaku (2017) je energetska tvrtka koja je osnovana 1985. godine u Sjedinjenim Američkim Državama spajanjem dviju tvrtki: „Houston Natural Gas“ i „InterNorth“. Tijekom spajanja Enron je imao veliki dug, međutim Kenneth Lay, koji je postao direktor novonastale tvrtke spajanjem, je vrlo brzo analiziranu tvrtku pretvorio u trgovca energijom i dobavljačem električne energije. Kenneth Lay je zaposlio vrlo iskusnog mladog savjetnika Jeffreya Skillinga koji je predložio rješenje za probleme u kojima se Enron nalazio, a vezani su uz novčane i profitne probleme plinske industrije. Njegov prijedlog koji je Lay prihvatio bio je taj da se stvori „banka plina“ u kojoj će Enron kupovati plin iz mreže dobavljača i prodavati ga mreži potrošača. Nakon tog prijedoga Kenneth Lay je donio odluku od stvaranja novog odjela koji se zvao „Enron Finance Crop“, te je upravo prethodno navedenog mladog savjetnika stavio kao glavnog rukovoditelja tog odjela. Jefferey Skilling je u skladu s povećanjem zarade tvrtke mijenjao i uskladio cijelu korporacijsku kulturu tvrtke. Zaposlio je najkvalificiranije i najbolje zaposlenike, osiguravao svojim zaposlenicima brojne pogodnosti koje su uključivale sportske terene, teretanu i slične stvari. Dodjeljivao je i novčane nagrade za zasluge zaposlenika te time je samo rasla vanjska reputacija tvrtke. Međutim, unutar poduzeća vladala je isključivo napeta atmosfera jer su se svi zaposlenici samo borili da naprave što bolji uspjeh na individualnoj razini, ali za dobrobit tvrtke kako ne bi dobili otkaz. Tijekom velikog uzleta na tržištu kapitala godine 1996. Skilling preuzima mjesto glavnog direktora tvrtke Enron. Nakon toga ono što je privuklo veliku pozornost javnosti i financijskog svijeta je stvaranje tvrtke „Enron Online“ (EOL) 1999. godine koja se bavila elektroničkim trgovanjem na robnim internetskim stranicama. Početkom 2000. godine konkurentske tvrtke su krenule s provođenjem strategije koju provodi tvrtka Enron, te je tako prednost promatrane tvrtke krajem godine počela padati. Svaki novi uspjeh konkurentske tvrtke nije išao na korist tvrtke Enron. Rukovoditelji tvrtke Enron konstantno su vršili pritisak za povećanjem zarade što je dovelo do nerealno visokih zarada te manipulacija s financijskim izvještajima. Malo po malo su se počele pojavljivati

sumnjive radnje koje su dolazile na vidjelo. Kako bi sakrio svoje gubitke i dugove tvrtka Enron je koristila preko sto subjekata posebne namjene, odnosno gubici su bili stalno isključivani iz financijskih izvještaja i prebacivali se subjektima posebne namjene. Sve to dovelo je do najvećeg problema tvrtke, a to je da banke više nisu htjele posuđivati novac zbog pada kreditnog rejtinga. Sve navedeno dovelo je do toga da je 16. listopada 2001. godine Enron prikazao prvi tromjesečni gubitak ikada, te 22. listopada 2001. godine Komisija (SEC) počela pregledavati transakcije. Promatrana tvrtka izgubila je 5 milijardi USD u roku od 5 dana, te je nakon toga tvrtka Enron otišla u stečaj.

Glavni krivci za ovaj skandal smatraju se rukovoditelji tvrtke Enron, odnosno već spominjani Keneth Lay i Jeffery Skilling optuženi su za 53 različita kaznena djela, a neka od njih su:

- *„Priznavanje nezarađene dobiti;*
- *Smanjivanje tekućih troškova kapitalizacijom troškova otkazanih projekata s obrazloženjem da nema niti jedne službene potvrde da je projekt otkazan;*
- *Izbjegavanje konsolidacije dugova i gubitaka;*
- *Stvaranje skrivene dobiti u „dobrim“ razdobljima;*
- *Iskorištavanje skrivenih rezervi za popravljavanje rezultata u lošim razdobljima;*
- *Lažno klasificiranje više od 8 milijardi dugova kao „energetskih vrijednosnica za trgovanje;*
- *Bankovne prijevare;*
- *Fiktivne transakcije među povezanim društvima;*
- *Davanje lažnih iskaza bankama i revizorima;*
- *Prijevare s vrijednosnim papirima;*
- *Stvaranje mreže prijevare;*
- *Pranje novca;*
- *Urotu;*
- *Prikazivanje posuđenog novca kao priljeve od trgovačkih aktivnosti, a dugove u vezi s tim prikazao je lažno kao obveze za upravljanje cjenovnim rizikom;*
- *Korporativnu isplatu u iznosu od 52 milijuna USD revizorskoj tvrtki za reviziju i konzultantske usluge, odnosno za to da se ne primijete prijevare i lažiranja;*
- *...“ (Belak (2017) prema Leiner i Young (2008; 283-284))*

Sve gore navedene činjenice tvrtku Enron dovele su do potpunog bankrota, ali ne samu nju već slučaj Enron povukao je i razotkrio puno više tvrtki koje su obavljale različita kaznena djela.

Također, promatranu situaciju je pogoršao teroristički napad na New York i Washington koji se dogodio 11. rujna 2001. godine kada su se još brojna poduzeća pronašla u ekonomskim i gospodarskim poteškoćama.

Postavlja se pitanje kako je moguće da nitko od stručnjaka nije uočio upozoravajuće znakove/simptome da se radi o manipulacijama s finacijskim izvještajima.

Međutim, naravno da su postojali upozoravajući znakovi i to vrlo očiti znakovi, međutim Belak (2017) navodi kako su brojni stručnjaci, zaposlenici, menadžeri, revizori, bankari i ostali sudionici imali koristi od prijave te nisu htjeli iznositi podatke u javnost.

Tvrtka Enron je u jednom trenutku u povijesti bila povezana i s Hrvatskom kada je početkom 1999. godine potpisan ugovor o preuzimanju električne energije između Hrvatske elektroprivreda (HEP) i Enrona u kojem je dogovorena izgradnja plinske termoelektrane. Međutim ubrzo nakon toga došlo je do promjene Vlade, a s time i ukidanje ugovora.

7.2. Slučaj „Parmalat Spa“

Poduzeće „Parmalat Spa“ je osnovano 1961. godine kao obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo koje je prema Belak (2011) vrlo brzo postala multinacionalna kompanija za proizvodnju mlijeka, mliječnih proizvoda i hrane. Osnovano je od strane tada jednog dvadesetogodišnjaka zvanog Calisto Tanzi koji je preuzeo obiteljski posao, te nazvao tvrtku po mjestu svog rođenja odnosno malom mjestu u Italiji po imenu Parma. Uz pridobivanje raznih političara na svoju stranu bio je uspješan u ostvarivanju svog vrlo ambicioznog cilja koji se odnosio na proširenje na međunarodno poduzeće. Kroz tri desetljeća Calisto Tanzi uspio je proširiti navedeno poduzeće te se 1990. godine odlučio na uvrštavanje tvrtke „Parmalat“ na burzu. Tijekom tog procesa obitelj Tanzi je zadržala 51% udjela u poduzeću te su otvorili poslovanja u Sjedinjenim Američkim Državama, Njemačkoj, Francuskoj, Kini, Južnoj Americi i Australiji.

Zbog svog toga pozitivnog trenda u poslovanju i orijentiranosti na međunarodno poduzeće, tvrtka „Parmalat SpA“ iz godine u godinu je imala sve veći pritisak ostvarivati dobre rezultate, što je u konačnici dovelo do upotrebe manipulacija s finacijskim izvještajima kako bih se što bolje prikazali.

„Prije finacijskog sloma 2002. godine „Parmalat Spa“ bila je multinacionalna tvrtka s 36000 zaposlenih. Ona je tada imala 214 podružnica u 48 država, a njezina se vrijednost procjenjivala

na 3,7 milijardi eura. Za „Parmalat Spa“ bilo je vezano i 5000 manjih pretežno poljoprivrednih talijanskih tvrtki.“ (Belak, 2011;55)

U tvrtki „Parmalat“ početak 1990. godine smatara se početkom prijevare, manipulacija i lažiranja koje su se odnosile na „*skrivanje gubitaka i popravljjanje rezultata lažiranjem financijskih izvještaja, obmane ulagača na prodaji dužničkih vrijednosnih papira, razne pronevjere novca i prebacivanje novca na račune rukovoditelja te razne prijevare s krivotvorenjem dokumenata koje su kulminirale u prosincu 2003.godine*“ (Belak, 2011; 56)

S obzirom na širinu i opsežnost analizirane prijevare, te činjenicom da se slučaj „Parmalat SpA“ prema Belak (2011) smatra jednom od najvećih financijskih prijevare u povijesti, u nastavku se prikazuje samo dio prijevare i računovodstvenih manipulacija:

- Pogrešno prikazivanje financijske uspješnosti tvrtke i manipuliranja financijskim izvještajima;
- Već navedeno skrivanje gubitaka pomoću povezanih subjekata posebne namjene:
 - Nenaplativa potraživanja prebačene na povezane subjekte posebne namjene
 - Priznavanje lažnih prihoda ovisnih društava putem prodaje svojim kontroliranim subjektima
- Priznavanje nepostojećih prihoda;
- U potpunosti izmišljeni svi podaci tvrtke „Bonalt“;
- Prebacivanje novčanih sredstava članovima obitelji u vrijednosti od oko 350 milijuna eura;
- Lažiranje dvostrukih računa prodaje i prihoda zbog fiktivnog povećanja prihoda i aktive, odnosno dolazilo je do dupliranja lažnih računa;
- Izostavljanje priznavanja velikog dijela troškova i obveza prekidom knjiženja i prenošenjem u iduće razdoblje;
- Stvaranje offshore tvrtki dodatno su pomogle pri manipuliranjima s troškovima;
- Skrivanje duga manipulacijama:
 - Nepropisano uklanjanje duga iz bilance
 - Prenašanje duga u tvrtku „Bonlat“ krivotvorenjem dokumentata za otkup duga

- Uklanjanje gotovo 1 milijardu eura duga i priznavanje u kapital pomoću lažiranih ugovora

Postoje još brojni načini kako je tvrtka i rukovoditeljstvo „Parmalata“ krivotvorilo svoje financijske izvještaje i podatke kako bih dosegla svoj uspjeh na međunarodnoj razini.

U nastavku rada tablično se prikazuje kronološki slijed slučaja „Parlamat Spa“ koji je uz uzdrmao cijeli svijet.

Tablica 4: Kronološki prikaz slučaja "Parmalat SpA"

Godina	Opis događaja
1961.	Calisto Tanzi osniva malo postrojenje za pasterizaciju mlijeka „Parmalat Spa“ u talijanskom gradu.
1988.	„Parmalat“ doživljava minijaturnu dužničku krizu nakon akvizicije. Kako bi se spasila tvrtka, politički službenici su pomogli prikupiti 80 milijuna USD.
1988.	Porezni istražitelji pokreću istragu o podružnici „Parmalat“ koja je smještena u Švicarskoj zbog lažnog računovodstva, međutim slučaj završava bez optužbi.
1990.	Tvrtka se uvrštava na Milansku burzu.
1997.	„Parmalat“ ubrzava strategiju širenja na međunarodno tržište spajanjem i preuzimanjem, širenjem portfelja izvan tradicionalnih prehrambenih i mliječnih industrija. Proširenje uključuje talijanske, južnoameričke i ruske nogometne klubove.
1997.-2001.	„Parmalat“ počinje s korištenjem derivativnih transakcija s ciljem prikrivanja gubitaka koji su nastali u nemliječnim podružnicama.

1999.	U skladu s talijanskim propisima „Parmalat“ mijenja glavnog revizora Granta Thorontona i uzima tvrtku Deloitte&Touch. Istovremeno došlo je do zatvaranja Nizozemskih podružnica, te otvaranja nove offshore tvrtke na Kajmanskim otocima, osiguravajući da nadzor nad lažnim računima ostane u rukama revizorske tvrtke „Grant Thornton“ koja se navodi kao drugi revizor. Također, iste godine „Parmalat“ izdaje obveznice za prikupljanje novca koristeći se lažnom imovinom tvrtke „Bonat“ kao osiguranjem te ulazi u milijardu eura vrijedne ugovore putem iste tvrtke „Bonat“ koja im je jedna od podružnica.
2002.	Kako je već navedeno „Parmalat“ postaje najveća talijanska prehrambena tvrtka.
Studeni 2002. godine	„Parmalatove“ dionice započinju s 40% -tnim padom između studenog 2002. i veljače 2003. godine.
Ožujak 2003.	Financijski direktor (CFO) Fausto Tonna najavljuje izdavanje obveznica u vrijednosti od 300 milijuna eura, koje je iznenadilo Calista Tanzia te ga je zbog tog otpustio i zapošljava novog financijskog direktora Alberta Ferrarisoma koji tijekom 2003. godine daje ostavku, a u rujnu dolazi do odustajanja od izdavanja obveznica od 300 milijuna eura.
11. studeni 2003.	Revizorska tvrtka Deloitte&Touche odbija potpisivanje polugodišnjih financijskih

	izvještaja tvrtke „Parmalat“. To se smatra prijelomnim trenutkom.
8. prosinca 2003.	Zapletena prijevarena se počinje otkrivati. „Parmalat“ je propustio plaćanje euroobveznica vrijednih 150 milijuna eura, bez obzira što je u financijskim izvještajima prijavio više od 4 milijarde eura gotovine i kratkotrajne imovine. Razlog koji je naveo bio je jer njegov kupac nije platio svoje račune, pa nije mogao platiti obveznice. Naknadno je utvrđeno da je taj kupac bio u vlasništvu Parmalata.
9. prosinca 2003.	Rejting obveznica „Parmalata“ S&P je smanjen na junk, a cijena dionica u sljedećim danima pada 40%.
15. prosinca 2003.	Izvršni direktor i osnivač „Parmalata“ Calisto Tanzi daje ostavku iako nije sam sudjelovao u prijevarama (smatra se da je najmanje 300 zaposlenika bilo svjesno događanja u tvrtki) te umjesto njega na čelo dolazi stečajni upravitelj Enrico Bondi kako bi probao riješiti krizu, a postavljen je od strane talijanske vlade. Istog dana Enrico Bondi unajmljuje „PriceWaterhouseCoopers“ kako bi pregledala sve „Parmalatove“ financijske izvještaje. Paralelno sa svime navedenim „Bank of America“ obavještava revizorsku tvrtku Grant Thornton da ne postoji bankovni račun podružnice „Bonlat“ na kojemu je kako su navodili bilo 3,95 milijardi eura.

19.prosinca 2003.	„Parmalat“ javno objavljuje potvrdu banke „Bank of America“ o nepostojanju računa tvrtke „Bonlat“
Posljedice:	
Prosinac 2003.	Dionice „Parlamata“ izbrisane s Milanske burze.
22.prosinca 2003.	Talijanska vlada požuruje stečajni postupak kako bi zaštitila tvrtku „Parmalat“ i održala njeno poslovanje.
27.prosinca 2003.	Službeno proglašenje tvrtke „Parmalat“ nesolventnim, a bivši izvršni direktor Calisto Tanzi je optužen za prijevare i uhićen.
2004.	Predsjednik uprave za financije podružnice banke „Bank of America“ u Italiji Luca Sala priznaje sudjelovanje u prijevare u kojoj je primio mito od strane tvrtke „Parmalat“ na švicarski bankovni račun.
2005.	„Parmalat“ ponovno uvršten na Milansku burzu.
2008.	Bivši financijski direktor Fausto Tonna osuđen na dvije i pol godine zatvora zbog uloge u složenoj prijevare i prikrivanju prijevare.
Srpanj 2009.	„Bank of America“ pristaje platiti 100 milijuna dolara za podmirivanje troškova zbog kojih je pomogao rukovoditeljima „Parmalata“ da toliko dugo skrivaju prijevare.
2010.	Calisto Tanzi osuđen na 18 godina zatvora, kao i 62 zaposlenika tvrtke koji su također osuđeni.

travanj 2011.	Banke „Morgan Stanley, Bank of America i Deutsche Bank i Citigroup“ su oslobođene svih optužbi vezane za tržišnu manipulaciju.

Izvor: vlastita izrada autora prema (Belak, 2011; 83-86 i Rimkus, 2016.)

U tablici 3. kronološki se prikazuje vrlo složena prijevarena tvrtke „Parmalat Spa“ koje uključuju mnogobrojna lažiranja i manipulacije s financijskim izvještajima, računovodstvene manipulacije, te mito i korupciju. Prikazan je put analizirane tvrtke od samih početaka, pa sve do posljedica koje su nastale otkrivanjem svih prijevarena i manipulacija u 2003. godini.

Prijevare i manipulacije ovako velikog omjera teško je i otkriti, međutim forenzičari su uspjeli detektirati i objasniti većinu počinjenih manipulacija. Otkrivanjem svih navedenih kriminalnih djela povlači za sobom mnogobrojna poduzeća, zaposlenike, revizorske tvrtke, banke i sve koje su bile svjesne situacije i bez obzira na sve pomagale u njihovim naumima.

Prema Belak (2011) kada se sagledaju svi otkriveni podaci, tvrtka „Parmalat“ je uspjela sakriti više od 12 milijardi eura svojih dugova koje nisu bile uključene u bilancu.

Bez obzira na sve gubitke tvrtka „Parmalat“ nije pretrpjela potpuni propast. Prema Belak (2011) tvrtku „Parmalat“ preuzima grupa Lactaliss, koja je i vlasnik zagrebačke tvrtke Dukat. U današnje vrijeme tvrtka ima uspješno poslovanje, te posluje u 24 države i uveliko doprinosi talijanskom, ali i svjetskom gospodarstvu.

7.3. Slučaj „Toshiba Corporation“

Cijelom svijetu vrlo poznata tvrtka Toshiba prema Encyclopaedia Britannica (2020.) osnovana je 1939. godine pod imenom Tokyo Shibaura Electric Company Ltd. koja je nastala pripajanjem Shibaura Engineering Workd Ltd. i Tokyo Electric Company. Međutim, sami početci izvorne tvrtke Shibaure sežu još od 1875 godine. Ime koje tvrtka nosi i u današnje vrijeme „Toshiba Corporation“ dobila je 1978. godine. Poslovanje tvrtke odnosi se na israživanje, razvoj, proizvodnju i prodaju elektroničkih proizvoda i usluga koje uključuju televizore, prijenosna računala, diskove za računala, DVD playere, pisaae, kopirke, poluvodiče, razne aplikacije, nuklearna postrojenja kao i medicinsku opremu. „Toshiba Corporation“ ima otvorene podružnice diljem svijeta.

S obzirom na uspješnost i veliki ugled u svijetu, kao i činjenicu da se na svim rang listama upravo tvrtka Toshiba Corporation uvijek nalazila na vrhu tih ljestvica, posebice po prihodu.

Međutim, pojava sumnjivih radnji s financijskim izvještajima i stavkama tvrtke iznenadila je mnoge.

Kako je došlo do analiziranog skandala i lažiranja financijskih izvještaja, prikazuje se u nastavku rada.

Belak (2011.) navodi kako je 2015. godine zviždač nepoznatog identiteta skrenuo pozornost na postojanje višegodišnjih namjernih lažiranja s financijskim izvještajima. Iste godine, Toshiba objavljuje da istražuju računoodstveni skandal i prisiljeni su revidirati financijska izvješća od prethodne tri godine te se istraživanjem utvrdilo precjenjivanje dobiti za 2,6 milijardi USD. Nadalje, utvrđeno je kako je Toshiba prodavala svojim podružnicama dijelove računala po cijeni koja je bila veća od stvarnog troška i iznad tržišne vrijednosti dijelova. Kao rezultat navedenog načina prijevare navodi se povećanje zaliha kod podružnica, a kod TOSHIBE dolazi do povećanja prihoda od prodaje dijelova za računalo. Također, istraga je utvrdila kako je tvrtka namjerno podcijenila troškove i time su se rasodi smanjili, a dobit povećala. Računovodstveni standardi nalažu da čim rukovodstvo tvrtke shvati da će pretrpjeti gubitak, potrebno ga je priznati. Međutim, tog pravila se Toshiba nije držala.

Sve gore navedeno predstavlja samo mali dio načina kako je „Toshiba Corporation“ poslovala i na koji način je manipulirala s financijskim izvještajima, pa će se u nastavku prikazati ostale načine s kojima se tvrtka služila:

- Zastarjele zalihe ili imovinu po smanjenoj vrijednosti prikazivala je po većoj vrijednosti manipuliranjem stope konverzije strane valute.
- Promatrana tvrtka nije priznavala smanjenje vrijednosti nekretnina, postrojenja i opreme kao i smanjenje vrijednosti zalihe.
- Kako bi se stvorila lažna dobit, Toshiba je koristila različite metode, a neke od njih su: odgađanje slanje faktura za obavljene isporuke, priznavanjem troškova u razdoblju u kojem su nastali zanemarujući troškove u tekućem razdoblju i fiktivnim cijenama proizvoda koje su se isporučivale izvan Japana smanjila troškove proizvedene robe kako bi se prikazala lažna dobit.
- Došlo je do iskorištavanja otvorenih podružnica tako što im je bilo naređivano priznavanje prihoda i odgađanja priznavanja troškova. (Belak, 2011.)

Lažna predstavljanja poslovanja „Toshibe Corporation“ dovela su prema Belak (2011.) do trgovanja njezinim vrijednosnim papirima po puno većim cijenama nego što bi one bile da su se prikazali stvarni podaci o financijskom stanju tvrtke. Kao posljedica svih provedenih

postupaka u rujnu 2015. godine tvrtka „Toshiba Corporation“ uklonjena je iz burzovnog indeksa koji prikazuje najbolje tvrtke u Japanu, te je vrijednost analizirane tvrtke pala na najnižu razinu do tog trenutka. Također, postavljeni istražitelji došli su do zaključka kako je korporativna kultura koja se u promatranom poduzeću nije odnosila na dobro radno okruženje, okruženje podrške i etičkog vodstva, već je zahtijevala poslušnost nadređenima koja je utjecala na pojavljivanje svih manipulacija i lažiranja s računovodstvenim stavkama.

Unatoč svim problemima i skandalima koje su zahvatile tvrtku „Toshiba Corporation“ u 2016. godini dolazi do restrukturiranja tvrtke kao i ostvarivanja dobiti u narednim godinama.

Na temelju analize tri slučaja prijevара u svijetu uočljivo je kako je zbog sve češćih i opsežnijih slučajeva prijevара posao forenzičnih djelatnika vrlo bitan. Kao glavna uloga forenzičnom računovodstvu/reviziji smatra se otkrivanje i sprječavanje prijevара i manipulacija s financijskim izvještajima pa se u nastavku analizira izvješće Međunarodne organizacije za suzbijanje prijevара (ACFE) u kojem su prikazani rezultati istraživanja o utjecaju prijevара na poduzeća.

6. Analiza uloge forenzičnog računovodstva i forenzične revizije u otkrivanju i sprječavanju prijevvara u finacijskom sektoru za razdoblje od 2016.—2020. prema Svjetskoj organizaciji za borbu protiv prijevvara

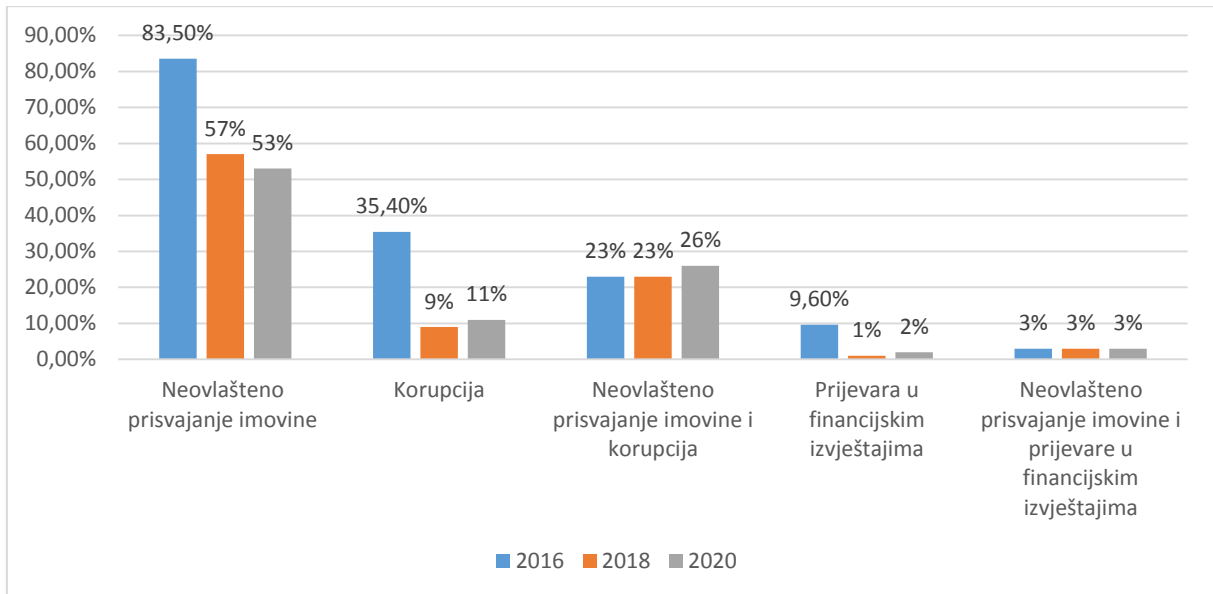
Međunarodna organizacija za borbu protiv prijevvara (ACFE) svake godine podnosi izvješće o provedenim istraživanjima o utjecaju prijevare na organizacije diljem svijeta s ciljem unapređenja znanja o borbi protiv prijevare. Profesionalne prijevare protiv organizacije smatraju se jednim od najskupljih oblika finacijskog kriminala. U svijetu postoji više od 3,3 milijarde radne snage od kojih velika većina imaju pristup ili nadzor nad nekim dijelom imovine ili novca svog poslodavca. Iako većina od navedene brojke neće zloupotrijebiti povjerenje dobiveno od strane poslodavaca, mali postotak ljudi koji se odluči zloupotrijebiti svoju poziciju može nanijeti velike štete. Prema Izvješću ACFE (2020) (eng. Report to the Nations) šteta može iznositi trilijune dolara gubitaka svake godine.

U nastavku rada prikazuju se rezultati studija provedenih na stvarnim slučajevima profesionalnih prijevvara od strane međunarodne organizacije za borbu protiv prijevvara ACFE. u cijelom svijetu, koji su istraženi u razdoblju od 2016. do 2020. godine.

Prema svjetskoj organizaciji za borbu protiv prijevvara u izvješću od 2020. godine navodi se kako se najčešće prijevare odnose na zloupotrebu imovine točnije 89% slučaja iz njihove studije o profesionalnim prijevarama koje uzrokuju oko 114.000,00 USD. Zloupotrebu imovine slijedi korupcija s 38% slučajeva s ostvarenim gubitcima od oko 250.000,00 USD. Najmanji postotak slučajeva odnosi se na prijevare u finacijskim izvještajima, odnosno samo 10%. Iako ima najmanji postotak slučajeva, prijevare s finacijskim izvještajima ostvaruju najveće gubitke koje iznose oko 800.000,00 USD godišnje.

Slijedećim grafikonom prikazuje se učestalost pojavljivanja prijevvara i u kojim oblicima se pojavljuju u razdoblju od 2016. do 2020. godine prema zadnjem dostupnom izvješću iz 2020. ACFE.

Grafikon 1: Učestalost pojavljivanja profesionalnih prijevara prema određenim kategorijama za razdoblje 2016.-2020. prema ACFE.

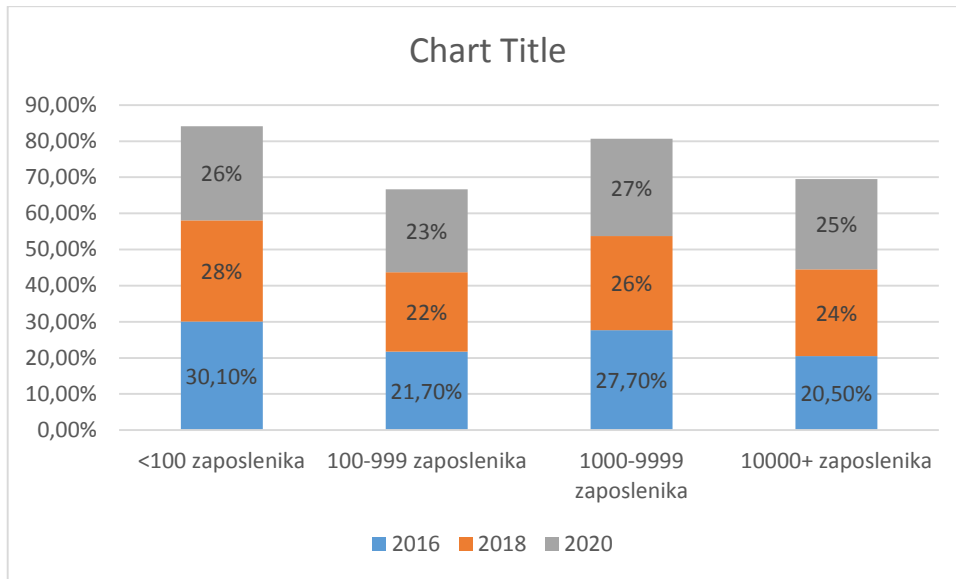

Izvor: ACFE (2020). Report Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse., dostupno na ACFE Inc (US)

U jednoj-trećini slučajeva u provedenom istraživanju prema ACFE (2020) počinjeno je više od jedne od tri glavne kategorije prijevare. U prikazanom Grafikonu 1 vidljiva je učestalost pojavljivanja prijevara prema kategorijama za 2016., 2018. i 2020. godinu. Prema zadnjem izvješću iz 2020. godine 26% slučajeva prijevare odnosi se na neovlašteno prisvajanje imovine i korupciju, 3% slučajeva odnosi se na neovlašteno prisvajanje imovine te počinjenje prijevare s financijskim izvještajima, 11% slučajeva bavilo se korupcijom dok se 1% slučajeva bavilo korupcijom zajedno s prijevaram s financijskim izvještajima, a 5% od ukupnog broja slučajeva sudjelovalo je u sve tri kategorije prijevare.

Veličina poduzeća i broj zaposlenika može biti veliki faktor kod prepoznavanja i iskorištavanja prilika za počinjenje profesionalnih prijevara. Također, spomenute kategorije usporedbe utječu i na uvođenje mjera i instrumenata u poduzeće za borbu protiv financijskih prijevara. U nastavku grafički se prikazuje učestalost pojavljivanja prijevara usporedno s veličinom poduzeća u kojima se pojavljuje za promatrano razdoblje.

Grafikon 2: Učestalost pojavljivanja profesionalnih prijevvara u odnosu na veličinu poduzeća za radoblje 2016.-2020. prema ACFE.

Izvor: ACFE (2020). Report Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse., dostupno na ACFE Inc (US)

Na grafikonu 2 vidljivo je kako je u 2016. i 2018. godini najveći postotak profesionalnih prijevvara prema ACFE se odnosi na mala poduzeća, odnosno na poduzeća s manje od 100 zaposlenika. Međutim, struktura se prema izvješću iz 2020. godine promijenila, te se najveći postotak profesionalnih prijevvara odnosi na poduzeća koja imaju od 1000 do 10000 zaposlenih.

U većini slučajeva velika poduzeća imaju dovoljno sredstava za ulaganje u razne programe i edukacije za sprječavanje prijevvara. Također, velika poduzeća imaju mogućnost veće podjele poslova među zaposlenicima.

Prema Halilčević (2019) mala i srednja poduzeća zbog nedovoljno resursa imaju smanjenu sklonost ka reviziji i ulaganju u sprječavanje prijevvara. Kako se povećava veličina poduzeća, povećava se rizik efikasnosti koji donosi probleme u odnosima između uprave i zaposlenika.

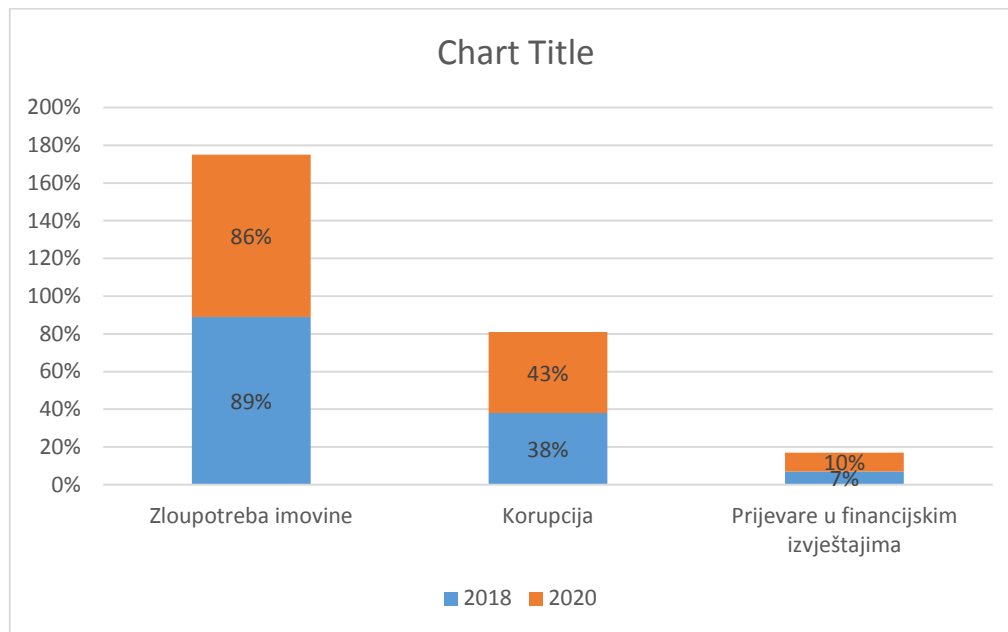
Prema Izvješću ACFE (2020) navodi se kako mala poduzeća (do 100 zaposlenih) ostvaruju najveći prosječni gubitak od počinjenih profesionalnih prijevvara od 150.000 USD, slijede ih velike tvrtke (više od 10000 zaposlenih) s prosječnim gubitkom od 140.000 USD. Važno je za napomenuti kako mala poduzeća najviše osjete utjecaj veličine poduzeća od ostalih poduzeća.

Od sastavljanja prvog Izvještaja narodu 1996. godine analizirano je preko 18 000 slučajeva prijevvara, te se u svakom studiju istražio mehanizam s kojim se služe kako bih se prevarili

poslodavci ili kako bih došlo do manipulacije. Bez obzira što je od 1996. do danas došlo do tehnološkog napretka i digitalizacije u poslovnom svijetu, shema počinjavanja prijevare je ostala dosljedna.

U nastavku rada prikazuje se podjela prijevare prema najčešćim kategorijama profesionalne prijevare u razdoblju od 2016. do 2020. godine.

Grafikon 3: Profesionane prijevare prema kategorijama za razdoblje 2016.-2020. prema ACFE

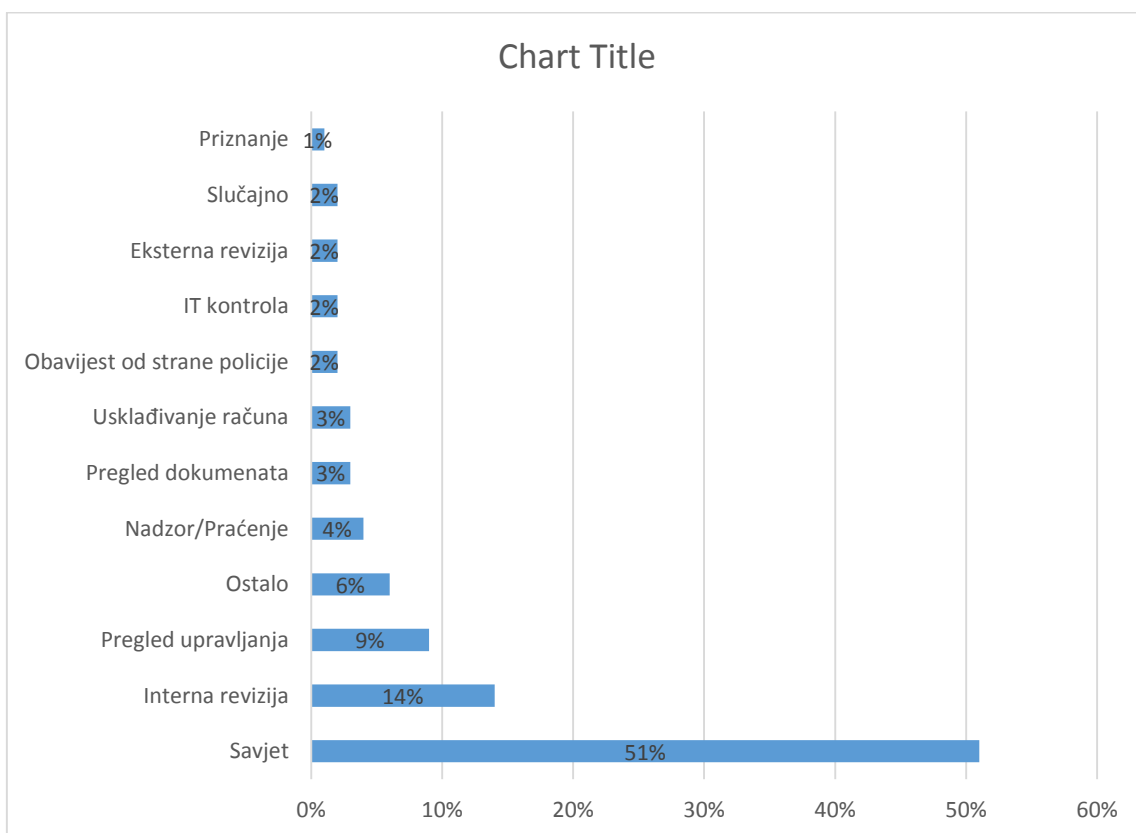
Izvor: ACFE (2020). Report Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse., dostupno na ACFE Inc (US)

Najčešći oblik profesionalnih prijevara može se podijeliti u tri kategorije. Prva kategorija odnosi se na zloupotrebu imovine, koja obuhvaća krađu od strane zaposlenika ili zloupotrebu resursa organizacije. Navedeni oblik prijevare predstavlja najčešći oblik profesionalne prijevare, točnije prema Izvješću iz 2020. godine 86% slučajeva odnosi se na spomenuti oblik. Međutim, navedeni oblik prijevare uzrokuje najmanji prosječni gubitak koji iznosi 100.000 USD po slučaju. Suprotnost spomenutom obliku prijevare je kategorija profesionalne prijevare koja se odnosi na prijevare i manipulacije s financijskim izvještajima u kojima se namjerno prikazuju netočni podaci. Takav oblik prijevare smatra se najmanje uobičajenim (10% slučajeva), ali predstavlja najskuplji oblik prijevare. Prijevare s financijskim izvještajima uzrokuje prosječni gubitak od 954.000 USD po slučaju. Treća kategorija odnosi se na korupciju koja uključuje kaznena djela poput mita, sukoba interesa, te se pojavljuje u 43% slučajeva i uzrokuje prosječni gubitak od 200.000 USD po slučaju. U prikazanom Grafikonu 3, vidljivo je

kako se s obzirom na 2018. godinu broj slučajeva u kategoriji zloupotrebe imovine smanjio, dok se u ostale dvije kategorije, koje se odnose na korupciju i prijevare s financijskim izvješajima, broj slučajeva povećao.

Bez obzira na sva ulaganja u sprječavanje prijevara, ne mogu se sve prijevare spriječiti. Čak je i u najsigurnijim poduzećima velika vjerojatnost da će doći do nekakvog oblika prijevare, te je vrlo bitno brzo otkrivanje prijevare kako bih se spriječila potencijalne štete. Prema Izvješću ACFE (2020) prosječno trajanje prijevare je 14 dana. Dakako, da bi došlo do učinkovitijeg otkrivanja prijevare i minimaliziranja gubitaka, bitno je znati prepoznati znakove koje pokazuju potencijalni prevaranti svojim ponašanjem. Izvješće ACFE-a (2020) pokazuje kako je 85% počinitelja prijevare pokazalo barem jedan upozoravajući znak/ crvenu zastavicu (*eng. red flag*) tijekom procesa prijevare. Na rang ljestvici najčešćih crvenih zastava/upozoravajućih znakova prvo mjesto zauzima život iznad svojih mogućnosti još od istraživanja iz 2008. godine, pa sve do sad.

Grafikon 4: Način otkrivanja postojanja prijevare prema izvješću ACFE iz 2020. godine za Istočnu Europu i Zapadnu/Srednju Aziju (%)

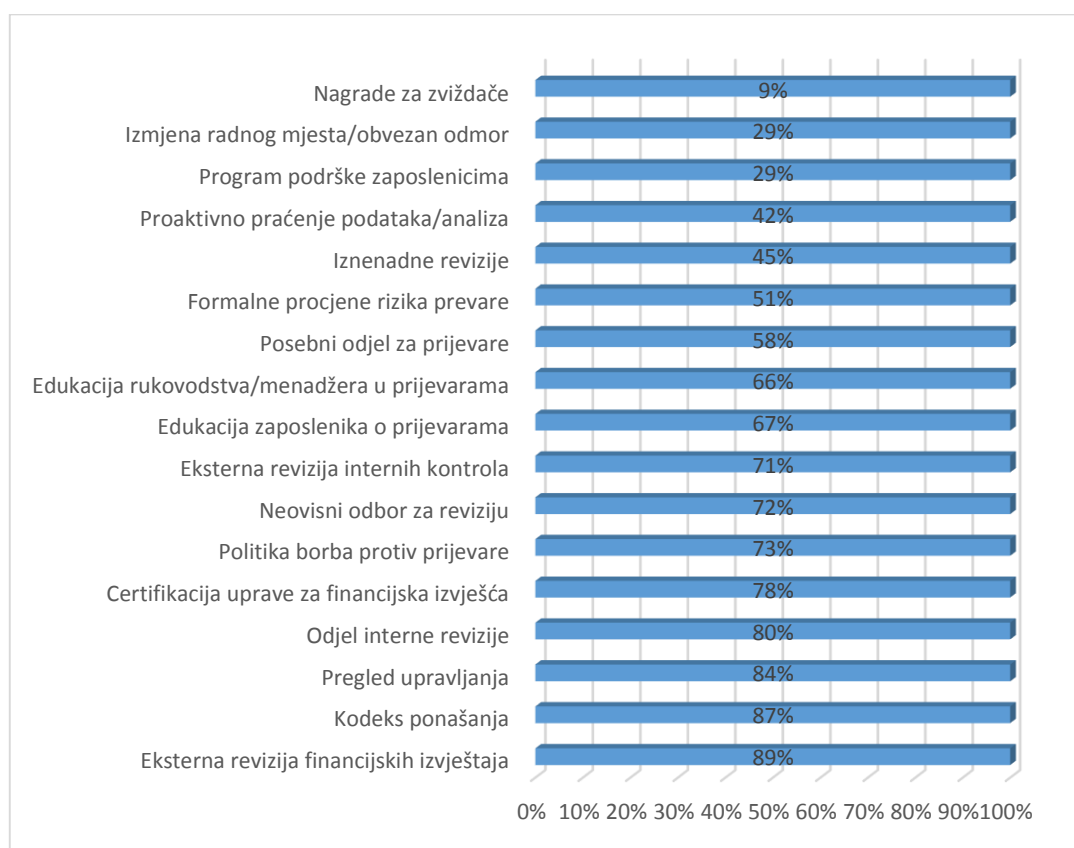

Izvor: ACFE (2020). Report Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse., dostupno na ACFE Inc (US)

Na prikazanom grafikonu 4 prikazano je na koji način se na početku otkrivalo postojanje prijevare na područjima Istočne Europe i Zapadne/Srednje Azije prema izvješću ACFE iz 2020. godine. Vidljivo je kako najmanji broj slučajeva, točnije 1% slučajeva, je otkriven na temelju priznanja počinitelja, dok je u 51% slučajeva prijevarena otkrivena nagovještajem.

U nastavku se prikazuju najčešće primjenjene kontrole za otkrivanje prijevarena na području Istočne Europe i Zapadne/Srednje Azije.

Grafikon 5: Najčešće primjenjivane kontrole za otkrivanje prijevarena prema izvješću ACFE iz 2020. godine za Istočnu Europu i Zapadnu/Srednju Aziju (%)

Izvor: ACFE (2020). Report Report to the Nations on Occupational Fraud and Abuse.,
dostupno na ACFE Inc (US)

Prema izvješću ACFE (2020) najčešće primjenjivana kontrola za otkrivanje prijevarena je provođenje eksterne revizije financijskih izvješćaja, slijede kodeks ponašanja, pregled rukovodstva poduzeća te interna revizija.

8. Zaključak

Tijekom vremena računovodstvo kao zanimanje se unaprijedilo na brojne načine, te su se pojavila zanimanja koja su velikim dijelom povezana s računovodstvom, a odnosi se na forenzično računovodstvo i forenzičnu reviziju. Do pojave analiziranih zanimanja i unapređivanje računovodstva došlo je zbog potrebe, odnosno zbog prevelikog broja slučajeva prijevare i manipulacija s financijskim izvještajima te zbog nedostatka znanja, nedostatka iskustva računovođa, ali i revizora.. Kako bi se spriječile i utvrdile sve prijevare, zanimanja kao što su revizija i računovodstvo nisu imale opciju nego usavršiti dodatna znanja i vještine iz razloga što reviziji i računovodstvo nije cilj otkrivanje prijevare

S obzirom da u Republici Hrvatskoj postoji razlika između pojmova računovodstva i revizije, tako postoji mala razlika između pojmova a forenzično računovodstvo i forenzična revizija. Međutim, kako postoji razlika tako postoji i velika povezanost između analizirana dva pojma. Forenzično računovodstvo i forenzična revizija ne predstavljaju zakonsku obvezu, već se provodi na zahtjev klijenta ukoliko se pojave interne ili eksterne sumnje o poslovanju poduzeća.

I forenzična revizija i forenzično računovodstvo imaju za cilj spriječiti i smanjiti broj prijevare i manipulacija s financijskim izvještajima, a primjenom računovodstvenih načela, istraživačkih vještina i prikupljanja dokaza otkrivaju navedene radnje. Nadalje, odgovornost koju imaju forenzični računovođe i forenzični revizori ne smije biti zanemarena, te je važno ukazati na potrebu za uređenjem regulativne i razvijanja edukativnih programa ne samo razini Republike Hrvatske, već i na razini cijelog svijeta.

Istražujući i analizirajući promatranu tematiku dolazi se do zaključka kako su djelatnosti kao što su forenzično računovodstvo i forenzična revizija efikasne mjere za sprječavanje prijevare i lažnog prikazivanja financijskih izvještaja poduzeća.

Analizom tri slučaja prijevare s financijskim izvještajima i korištenja manipulacija prilikom knjiženja i obavljanja računovodstvenih poslova u svijetu može se zaključiti kako bez obzira na brojne upozoravajuće znakove koje su bile čak i preočigledne i sumnjive, otkrivanje same prijevare od strane forenzičnih stručnjaka predstavlja dugotrajan i težak proces posebice ako su tvrtke godinama stručno lažirale svoja financijska izvješća. U konačnici, forenzični stručnjaci otkriju i objasne sve načine manipuliranja i lažiranja koja su tvrtke provodili u poduzećima što je vrlo bitno za budućnost kako bih se što brže i jednostavnije otkrila kaznena djela ili otklonile sumnje za mogućom prijevaram.

Literatura

1. Association of Certified Fraud Examiners (ACFE). Dostupno na <https://www.acfe.com/forensic-accountant.aspx> [Pristupljeno: 11.04.2020.]
2. Bartulović, M., i Filipović, I. (2016). '*Forenzični računovođa: perspektive razvoja zanimanja*', Zbornik radova Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, (Posebno izdanje 2016), str. 29-46. [Pristupljeno: 08.04.2020.]
3. Belak, V. (2011). *Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo*. Zagreb: Belak Excellens
4. Belak, V. (2017). *Lažiranje financijskih izvještaja, prijave i računovodstvena forenzika*. Zagreb: Belak Excellens
5. Bešvir, B. (2010). *Forenzična revizija. Računovodstvo, revizija i financije*, 8 (8), str. 73-77
6. Bologna, G.J., Lindquist, R.S. (1987). *Fraud Auditing and Forensic Accounting*. New York: John Wiley & Sons.
7. Budimir, N. (2017). '*Forenzično računovodstvo i forenzična revizija*', Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku, (1-2/2017), str. 101-113. (Pristupljeno: 05.04.2020.)
8. Cashin, J. (1996). *Financijsko računovodstvo I*, izd. Faber i Zgombić plus: Zagreb, str.19.
9. CFA Institute. Dostupno na: <https://www.econcrises.org/2016/11/29/parmalat/> [Pristupljeno: 04.05.2020.]
10. Crumbley, D.L., Heitger, L.E., i Smith, G. S., (2017) *Forensic and investigative accounting*. Seventh Edition. Chicago: Wolters Kluwer
11. Encyclopedia Britannica. Dostupno na: <https://www.britannica.com/topic/Toshiba-Corporation> [Pristupljeno: 04.05.2020.]
12. Gabrić, D., i Miljko, M. (2018). '*Računovodstvene manipulacije u financijskim izvještajima poduzeća – istraživanje motivacije i poticaja*', *Ekonomski misao i praksa*, (1), str. 3-27. (Pristupljeno: 12.07.2020.)
13. Halilčević, E. (2019). '*Uloga forenzičke revizije u otkrivanju i sprječavanju financijskih prevara*', *Tranzicija*, 22(44), str. 110-123. (Datum pristupa: 21.04.2020.)

14. Institut of fraud auditors (IFA).
<https://www.ifabelgium.be/en/presentation/introduction/3> [Pristupljeno: 11.04.2020.]
15. Investopedia. Dostupno na: <https://www.investopedia.com/terms/b/black-box-accounting.asp>, [Pristupljeno: 06.04.2020.]
16. Jurić, D. (2006). 'Transparentnost statusnih i financijskih odnosa povezanih društava', Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, 27(2), str. 939-984. (Pristupljeno: 24.03.2020.)
17. Kazneni zakon, NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, članak 236. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1997_10_110_1668.html, pristupljeno: 01.04.2020.
18. Klikovac, A. (2008). *Faze procesa forenzične revizije*, Računovodstvo i financije, str.. 80-85
19. Kulikova, L. I., Satdarova, D. R. (2016). *Internal control and compliance-control as effective methods of management, detection and prevention of financial statement fraud*. Academy of Strategic Management Journal, 15, 92
20. Papić, M., Vudrić, N., i Jerin, K. (2017). 'Benfordov zakon i njegova primjena u forenzičkom računovodstvu', Zbornik sveučilišta Libertas, 1-2(1-2), str. 153-172. [Pristupljeno: 07.04.2020.]
21. Report to the Nations (2020). *2020 Global study on occupational fraud and abuse*, ACFE. (Pristupljeno 12.04.2020.)
22. Report to the Nations (2018). *2018 Global study on occupational fraud and abuse*, ACFE. (Pristupljeno 12.04.2020.)
23. Rezaee, Z. (2002). *Financial statement fraud: prevention and detection*. John Wiley & Sons.
24. Rezaee, Z. (2005). *Causes, consequences, and deterrence of financial statement fraud*. Critical Perspectives on Accounting, 16(3), 277-298
25. Singleton, T. W. (2010). *Fraud auditing and forensic accounting* (Vol. 11). John Wiley & Sons.
26. Sinčić, N. (2014) *Forenzična revizija (forenzično računovodstvo)*. Zagreb: Financijski klub
27. Solomon, Z., Vergo, R., Walter, L. (1986). *Accounting principles*. Harpers Row. Publishers, INC. New York, str.3

28. Šestanović, A., i Palac, T. (2018). '*Interdisciplinarna obilježja forezičnog računovodstva*', FIP - Financije i pravo, 6(2), str. 33-51. (Pristupljeno: 05.04.2020.)
29. Tušek, B., i Klikovac, A. (2013). '*Analiza mogućih modela forezične revizije u republici hrvatskoj*', *Ekonomski pregled*, 64(2), str. 101-122. (Pristupljeno: 14.08.2020.)
30. Vukoja, B. (2019). '*Razvoj forezičnog računovodstva i revizije u BIH i otkrivanje prevara u financijskim izvještajima*', *Tranzicija*, 21(43), str. 72-84. (Pristupljeno: 05.04.2020.)
31. Zakon o reviziji, NN 127/17, članak.4. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2017_12_127_2873.html; pristupljeno: 22.04.2020.

Popis slika

Slika 4: Vještine i znanja potrebne forenzičnom računovođi.....	7
Slika 5: Proces provođenja forenzične revizije	15
Slika 2: Trokut kategorije rizika koje mogu uzorkovati prijevaru	21
Slika 3: Trajne i privremene manipulacije	27

Popis tablica

Tablica 1: Učinak primjene povratne trgovine na povećanje postotka udjela u troškovima u prihodu	26
Tablica 2: Financijski pokazatelji koji mogu ukazivati na prijevare s financijskim izještajima 8	
Tablica 3: Kronološki prikaz slučaja "Parlamat SpA"	37

Popis grafikona

Grafikon 1: Učestalost pojavljivanja profesionalnih prijevara prema određenim kategorijama za razdoblje 2016.-2020. prema ACFE.....	45
Grafikon 2: Učestalost pojavljivanja profesionalnih prijevara u odnosu na veličinu poduzeća za razdoblje 2016.-2020. prema ACFE.	46
Grafikon 3: Profesionane prijevare prema kategorijama za razdoblje 2016.-2020. prema ACFE	47
Grafikon 4: Način otkrivanja postojanja prijevare prema izvješću ACFE iz 2020. godine za Istočnu Europu i Zapadnu/Srednju Aziju (%).....	48
Grafikon 5: Najčešće primjenjivane kontrole za otkrivanje prijevara prema izvješću ACFE iz 2020. godine za Istočnu Europu i Zapadnu/Srednju Aziju (%)	49